

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszékek
Könyvtára
6722 Szeged, Egyetem u. 2-6.

A NEGYVENES-ÖTVENES ÉVEK
IRODALMI VITÁINAK NÉHÁNY KÉRDÉSE

Készítette: Pécsi Ágnes
1984. április 1.

1945 kora tavasza.

Történelmi korszakváltás: felszabadulás, romok eltakarítása, ujjaépítés.

Mélyreható és radikális változás következik be a magyar történelemben.

Népi demokratikus forradalom megy végbe a munkásosztály vezetésével, adva van a szocialista forradalomba való továbbfejlődés lehetősége.

A vesztes háborút követően a magyar irodalom előtt korlátlan fejlődési lehetőség utja nyílik meg.

Az irodalom soha nem látott széleskörű teret ad mindenki számára, kivéve a két világháború közötti időszakban és a II. világháború alatt kompromittált íróknak.

Emigrációból térnek haza íróink; évtizedeken át hallgatók szólalnak meg; előkerülnek az íróasztalfiókokból a kiadás, megjelenés reménye nélkül megírt művek.

Megjelennek a háborús élményeket, ostromot, pusztulás, pusztítás iszonyatát megörökítő művek: Nagy Lajos: Pincenaplója, Déry Tibor: Alvilági játékok, Darvas József: Város az ingoványon. Az első Könyvhéten /1945. július 12-14./ megjelenő 55 könyv között egymás mellett találjuk Zilahy Lajos, Márai Tibor regényeit, Erdős René: Csukott kertjét és Illyés Gyula: Hősökről beszélek, Kovai Lőrinc: Föld, kenyér, szabadság; Illés Béla: Zalka Máté; Nagy Lajos: A tanítvány című műveket.^{1.}

A magyar társadalom berendezkedése a koalíciós politika tere-
nén indul. Politikai legalitáshoz jut minden párt, amely a
felszabadulás előtt antifasiszta álláspontot foglalt el. Az
értelmiség köreiből ki-ki szemléletének, izlésének, szán-
dékának megfelelő keretet keres.

Az 1945-ös választáson legtöbb szavazatot szerzett Függet-
len Kisgazdapárt ereje nem szellemi vonzásában, hanem kez-
deti tekintélyében jelentkezett. Tagjai között voltak jó-
nevű tudósok, tehetséges művészek is, de "kisgazdának" át-
vitt értelemben nem vallotta magát senki, mivel öntörvényű
ideológiával e párt nem rendelkezett.

Annál nagyobb és tekintélyesebb szellemi erők tömörültek a
koalíció másik két baloldali pártja, a Szociáldemokrata és
a Nemzeti Parasztpárt köré. A SZDP a munkásmozgalom egyet-
len legális pártja lévén, már a felszabadulás előtt sok
tehetséges művészek, újságíróknak adott otthont fórumain. A
kommunistákkal készséggel szövetkező Szakasits Árpádtól az
ellenfélnek számító Kassák Lajosig sokan elfértek keretei-
ben, sok olyan írástudó, aki magát a szocializmus avatott
képviselőjének tudván, a későbbi vitákban is bátor és ma-
kacs ellenfélnek bizonyult.

A Nemzeti Parasztpárt politikai és szellemi súlyát az adta,
hogy egy alapvető társadalmi osztály, a dolgozó parasztság
ügyeit képviselte, ehhez való jogát a párt vezetői és írói

a Horthy-korszak legnehezebb éveiben műveikkel vívták ki. A Veres Péter nevével jelölhető centrum kész volt a szocialista irányu átalakulásra is, ezért támogatták az MKP több akcióját, s a megvalósítandó szocializmus természetében sajátos álláspontot képviseltek. Többek között nagy jelentőséget tulajdonítottak a nemzet létkérdéseinek, a hagyományoknak, a demokratikus átalakulásnak és a népkultúra értékeinek, a nép észjárásának. Ady, Móricz örökségét hol Illyés Gyula, hol Szabó Dezső, hol Németh László interpretálásában képviselték a parasztpárti orgánusok. A marxizmus és a magyar forradalmi néphagyomány szintézisének kísérletet készített sokszor vitára, máskor megértésre a marxistákat is. Vezetőit szoros baráti szálak fűzték Szabó Lőrinchez, Németh Lászlóhoz, Sinka Istvánhoz, olyan szövetséget alkottak, melynek az új helyzetben annyi sebezhető pontja volt, amennyi engedményt az említett írók a letűnt kor eszméinek tettek.

Ezek miatt az ellentétek miatt a szellemi élet újjáéledésének legélesebb vitái a velük való viszony kérdése körül robbantak ki.^{2./}

A demokratizmussal való élés lehetősége sokféle képet mutat. Lukács György A magyar értelmiség és a demokrácia című cikkében 1945 őszén így fogalmazza meg az álláspontok sokszínűségét: "A magyar értelmiség a demokrácia kér-

déseiben egyáltalán nem egységes. Tekintélyes része fellelegzett, amikor véget ért a Horthy-korszak lidércnyomása. Egy másik része várakozó álláspontot foglalt el, türi a jelen állapotokat, és még nem tudja, hogyan fog dönteni. Egy kis része azonban - nyíltan vagy leplezetten - ellentáll, ellensége a demokratikus rendnek."3./

Az 1945-ben bekövetkezett eseményeket követő politikai fordulatok /többpárt rendszer, koalíciós pártok/ majd a tulajdonviszonyokban és a politikai rendszer osztályjellegében bekövetkezett forradalmi változások az irodalomban is sokféle változást hoztak, eredményeztek.

A koalíciós politika talaján kibontakozó irodalmi tájékoztató sokszínű: az irodalom minden jelentős ága feltűnik. Erősödő sajtótevékenység, számtalan lapot, folyóiratot alapítanak: 1945 szeptemberében megindul a Valóság, a fiatal magyar értelmiség havi folyóirata; októberben a Haladás, a Magyar Radikális Párt hetilapja. 1946 januárjában a Magyar Kommunista Párt elméleti folyóirata a Társadalmi Szemle, ezt követi szeptemberben a Darvas József, Lukács György és Ortutay Gyula szerkesztette Fórum, alig egy év múlva az Írószövetség folyóirata, a Csillag lát napvilágot.

Viszonylag rövid időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a politika területén a pártok küzdelméből kirajzolódjék egy

tendencia: a két munkáspárt egyesülési szándéka. Már 1945 augusztus 28-án Rákosi Mátyás, a Magyar Kommunista Párt főtitkára az angyalföldi nagygyűlésen bejelenti, hogy az októberi budapesti községi választáson a két munkáspárt közös listán indul. Ezt követi 1946 március 5-én a Baloldali Blokk megalakulása a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Szaktanács és a Nemzeti Paraszt-párt részvételével. Végül 1948. március 17-én megalakul a Magyarországi Kommunista Pártja és a Szociáldemokrata Párt közös nagy-budapesti egységbizottsága, június 12-én pedig kimondják a két párt egyesülését Magyar Dolgozók Pártja néven.

Természetesen az író társadalom, az értelmiség is érzékeli, hogy valamiféle közelítés történik a proletárdiktatura felé.

A pártvezetésben a 40-es évek második felében felmerül a gondolat: megfelelően elő kell készíteni a szellemi életet /esztétika, filozófia, irodalom területén/ a proletárdiktaturára való áttérésre.

A szocialista irányzatú társadalmi fejlődés gyors üteme, történeti-ideológiai folyamatai felgyorsított ütemű állásfoglalásokat kívántak az irodalompolitika, a művelődéspolitikára terén is.

Olyan esztétikai kategóriák kialakulása idején vagyunk, amikor ideológusok, filozófusok, kritikusok formálják a

- művészi pártosságról, a
- művészi forma demokratizmusáról,
- népiességről, stb. a hivatalos marxis-

ta-leninista álláspontokat, az irodalom művelői pedig meghatározzák viszonyukat a realizmushoz, valamint a szocialista realizmushoz.

A ténylegesen megindult kulturális forradalom irányítói az irodalomban valamiféle szocialista irodalmi egység megteremtését tűzték ki célul.

Az ebben az időszakban folyó politikai harcok mellett az irodalmi átalakulást is egyfajta türelmetlenség jellemezte. Súlyos problémát okozott az írói személyiség szerves fejlődésének figyelmen kívül hagyása. A későbbiekben látható, hogy az erőszakolt, felgyorsított átalakulás milyen nehézségeket okozott nagy íróegyeniségek sorsában, munkájában, vagy akár éppen negyvenes-ötvenes években történő elhallgatásában.

A feltámadó és erősödő ellenérzések okait Lukács György így fogalmazta meg egy előadásában: "Hazaérkezésem után sok beszélgetést folytattam az itthoniakkal. Mit éreztek ezek az emberek idegennek, bántónak, riasztónak a kommu-

nisták képviselte magatartásban? Tömören összefoglalva: az elvi élességet, a valóság könyörtelen meglátását és a meglátottnak kiméletlen kimondását még akkor is, ha széttépi legszebb álmainkat, még akkor is, ha szakítást követel legjobb barátainkkal, saját multunkkal. Egy kiváló költő egyenesen embertelenségnek nevezte ezt a magatartást: emberinek tartván a ragaszkodást régi barátokhoz, régi harcostársakhoz - akkor is, ha azok időközben politikailag és eszmeileg ellenségekké fejlődtek. Egy parasztpárti diák ugyanezt az elutasító hangulatot így fejezte ki: a kommunisták társaságában lenni nem jó, mert nem lehet busulni a magyar nép sorsán; nemcsak gondolatilag túl élesek, túl racionalisták ehhez, hanem bántóan optimisták is.^{4./}

A kulturpolitika feladatának érezte, hogy a proletárdiktatúrára való áttérés előtt - ami egyben a kulturforradalomra való áttérést is jelentette - tévesnek tartott nézeteket, szemléleteket, koncepciókat, kategóriákat, fogalmakat megvitasson.

A kor egyik vezető ideológusa, kulturpolitikusa, aki "hivatalból" diktálta a művelődéspolitikát, kulturpolitika irányát, a kulturforradalom megvalósításának útját kijelölte: Révai József volt. Révai és követői kijelentették, a

népi demokráciának proletárdiktaturává fejlődésével kapcsolatban vált szükségessé az elméleti vonalak felülvizsgálása, "bizonyos régi, zavaros formulázások helyreigazítása és kiküszöbölése, minden olyan nézetnek és tendenciának felszámolása - ha csirájában volt is meg - mely a népi demokráciát valami különleges utnak és rendszernek tekintette, valami harmadiknak kapitalizmus és szocializmus között.^{5./}

Egy "helyes" marxista és szocialista szellemi légkör előkészítésének első fordulója a Lukács-vita az 1949-ben megjelent Irodalom és demokrácia című könyv alapján robbant ki. A vita hivatott lett volna a polgári demokratikus forradalom proletárdiktaturába való átnövésének ideológiai-kulturális problematikáját tisztázni. Lukács 1957-ben fogalmazta meg gondolatait egyrészt a történelmi indokoltságról, másrészt arról, hogy a dogmatizmus ideológusainak felfogásával építő jellegű, hasznos vitát folytatni lehetetlen. "Ami engem illet, az új alapok és a régi ideológia ellentmondásosságát jól megvilágította számomra az a vita, mely Magyarországon 1949-50-ben Irodalom és demokrácia című könyvem kapcsán kitört. Hazatérésem, 1945 óta, jóllehet szervezetileg egy pillanatra sem voltam vezető funkcionárius, mindvégig azon fáradoztam, hogy az új helyzetből a megfelelő következtetéseket vonjam le, melynek célja a szocializmusból való átmenet megvalósítása volt új alapokon, fokozatosan és meggyőződésre építve. Azokat az írásaimat és beszédeimet, melyeket az imént említett könyv tartalmazott, ennek a törekvésnek szenteltem. Habár ma némely tekintetben hiányosnak,

nem eléggé céltudatosnak és következetesnek kell tartanom ezeket az írásokat, mégis: a helyes irányba mutattak. A vita viszont megmutatta nekem, milyen végtelenül reménytelen, hogy a dogmatizmus ideológusaival termékeny vitát folytathassunk." 6./

A vita olyan feltételek között zajlott le, amelyek egyrészt valóban szolgálták a művészi élet szocialista továbbfejlesztését, másrészt azonban a személyi kultusz eszmei megalapozását segítették elő.

A német filozófiai iskolákon, Hegelen nevelkedett Lukács György a polgári esztétika felől érkezett a marxizmushoz. Így vall erről Történelem és osztálytudat című könyvében: "...amit a későbbi években irtam, nemcsak külsőleg alkalmi munka, többnyire könyvrecenziók, hanem belsőleg is, amennyiben spontánul egy új tájékozódást keresve, idegen nézetektől való elhatárolódás útján kíséreltem meg saját jövőbeli utam tisztázását."

Attól a pillanattól kezdve, hogy 1945. augusztus 30-án 25 évi emigráció után hazatért Magyarországra, tanulmányai-
val, előadásaival, könyveivel, cikkeivel a marxizmust népszerűsítette. Az akkori magyar értelmiségre azért is gyakorolt olyan nagy hatást, mivel a marxizmus tudományos alapjait tőle, általa kaphatták meg.

A párt kulturpolitikájában fontosnak tartotta, hogy a marxista filozófia, esztétika, kritika tisztaságát is vé-

delmébe vegye. Lukács így válhatott célponttá, tőle kértek számon olyan dolgokat, amelyeket az akkori kulturpolitika fontosnak tartott /pártosság, szocializmus, stílus demokratizmusa, stb. A támadás szervesen következett az úralomra jutott dogmatikus kulturpolitikából.

Publicisztikai és kritikai tevékenységét vették elsősorban célba.

Ugyanaz a Rudas László kezdeményezte a harcot, aki Lukács Történelem és osztálytudat című könyvét keményen megbi-rálta és elsőként hívta fel a figyelmet Lukács nézeteinek egy "ortodox marxista állásponttal" való összeegyeztethetlenségére a harmincas években.^{8./}

Rudas filozófusként, mintegy "magánemberként" kezdte meg a vitát, hamarosan azonban fény derült e vita irányítottságára: valójában a Rákosi-féle személyi kultusz hatalmának gyakorlását vezette be a szellemi életben.

Lukács demokratizmuseszméje ellentétbe került az osztály-harcok élesedéséről hangoztatott téves teóriával. Rudas szerint az Irodalom és demokráciában Lukács demokratizmus-elmélete "csökönyösen mellőzte az osztályelemzést".

A második vádpont: pártosságelmélete nem támogatta azt a törekvést, hogy, az irodalom a napi jelszavakat viszhangozza. A pártosságelmélettel kapcsolatban Rudas kijelentette:

"a párt nem tűrheti, hogy a szocialista építés korában az irodalom és művészet terén a partizánság uralkodjék."

Nézzük meg, mi volt Lukácsnak az a partizán-elmélete, ami Rudastól kezdve Horváth Mártonon keresztül, Révaiig oly sok ellenérzést váltott ki!

1945-ben megjelent Pártköltészet című munkájában a párt és a pártköltők viszonyának problematikáját boncolgatja. Nem véli megoldhatatlannak a kérdést. Felvetődik a pártfegyelem, közéleti ember hűségének kérdése és úgy véli, ez a hűség nem lehet akadálya a pártköltők egyéni és művészi fejlődésének. E különleges viszony mibenlétét így fogalmazza meg: "a pártköltő sohase vezető, vagy sorkatona, hanem mindig partizán. Vagyis, ha igazi pártköltő, mély egyetértésben van a párt történeti hivatásával, a párt által kijelölt nagy stratégiai utvonallal. Ezen belül azonban egyéni eszközeivel, szabadon, saját felelősségére kell hogy megnyilatkozzék."

Végül az egyenlőtlen fejlődés elvét Rudas szovjetellenesnek, hazafiatlannak és kozmopolitának minősítette, és kijelentette: "egész vitánknek Lukács könyvével kapcsolatban itt van a súlypontja...". Ez természetesen érthető, ha figyelembe vesszük, hogy az egyenetlen fejlődés elve összeütközött az a követelménnyel, hogy az írók a zsdanovi elvek alapján létrejött szovjet művészetet tekintsék irányadónak.

Rudas vitacikkében szóbakerült még az elidegenedés problematikája. A személyi kultusz ideológiájával függött össze az is, hogy Rudas tagadta az elidegenedés szerepét a polgári ideológiában.^{9./}

Rákosi türelmetlen politikáját védte akkor is, amikor Lukács Lenin-tanulmányát bírálta. Az 1949. augusztus-szeptember havi Társadalmi Szemlében megjelent Bírálat és önbírálat című cikkében Lukács arra hivatkozott, hogy összefüggéseiből kiragadott idézetek sorával alapozta meg támadását Rudas, így például azt bizonygatta, hogy a Lenin tanulmányban Lukács Lenint megrágalmazta a polgári és proletár forradalmár szembeállításával.

Ezzel kapcsolatban Lukács kijelenti, Rudas vitaindító cikkével tulajdonképpen az ő kommunista mivoltát kérdőjelezi meg.

Lukács a vita második fordulójában úgy vélte, taktikai bal-lépés volt az Irodalom és demokráciát változatlan formában újra megjelentetni 1947-ben, hiszen a műben található írások még a fordulat éve előtt keletkeztek.

Magyarázataiban kitért arra, hogy az átalakulási folyamatot a magyar értelmiség felfogásában nehezítette, hogy a Magyarországon lejátszódó, szociális tartalmában forradalmi átalakulás "viszonylag békésen" folyt le.

A gazdasági és kulturális fejlődés felgyorsult ugyan, de az értelmiségből nem kényszerített ki határozott állásfoglalásokat.

A vita következő fordulójában többek között Horváth Márton fejtette ki véleményét. 1949 decemberében a Szabad Nép hasábjain intézett éles kirohanást Lukács György ellen. Horváth Márton publicistaként, esztétaként nem tartozott ugyan szorosan Lukács köréhez, de a marxista irodalomszemléletet éppugy tőle tanulta, mint Keszi Imre, Lukácsy Sándor és még sokan mások.

"A Lukács-vitáról" című cikkében elsősorban azt rója fel Lukácsnak, hogy nem ismeri el a szovjet irodalom vezető szerepét. Vitamódszerében az eddigi vitatkozó feleknél nyiltabban szektáns, dogmatikus álláspontot képvisel. Lukács György márciusi előadására hivatkozva teszi fel provokatív kérdéseit: "...egyébként ő maga /ti. Lukács/ indokolta meg, hogy miért /ti. nem ismeri el a szovjet irodalom vezetőszerepét/ - ez év márciusában tartott előadásában: "a marxizmus-leninizmus csakugyan a Himalája a világnézetek között. De a rajta ugráló nyulacska azért nem nagyobb állat, mint a síkság elefántja". Vajjon ezen a világnézeti Himaláján olyan zord az éghajlat, hogy csak nyulacskák teremnek rajta? S ha nem, miért nem beszélt róluk? Lukács elvtárs ezt azzal indokolja meg, hogy nem ismerte eléggé a szovjet irodalmat. Meg kell mondanunk, hogy Lukács elvtárs válasza ebben a kérdésben, véleményünk szerint nem egészen őszinte. Valóban nem ismerte-e, vagy

félreismerte a szovjet irodalmat és kulturát? Valószínű az utóbbi, mert ha nem becsülte volna le a szovjet irodalmat, akkor megismerte és értékelte volna. Akkor nem ejtette volna ki az egész szovjet irodalmat a realizmus meghatározásánál." 10./

Horváth Márton vitavezetése a realizmus, szocialista realizmus - szerinte helytelen - lukácsi értelmezése körül forog.

Az Irodalom és demokrácia tanulmányai alapján felrója, hogy Lukács György számára a realizmus a "polgári kultúra klasszikusainak" sorozata csupán. Az igazi realizmus nála egyenlő a polgári realizmussal, s a szocialista realizmus fogalmának alakítása, magyarázata, igazolása "nála ködös általánosság marad, amelyet csak elvont fogalmakkal lehet megközelíteni és nem a szovjet irodalom valóságán keresztül.

A kulturpolitika irányítóinak álláspontját a szocialista realizmus helyes értékeléséről szintén a vita kapcsán fejti ki Horváth Márton. Elismeri a polgári realizmus nagyságát, azonban Marxtól, Engelstől "kölcsonvett" kifejezésekkel élénk tárja korlátait. A XIX. század kritikai realistáinak nagyságát elismerve, a realizmusnak egy "magasabb" formájáról ábrándoznak, s Engelsnek, a Kommunista Kiáltvány olasz előszavában feltett kérdését említi: "Most,

mint 1300-ban, egy új történelmi kor kezdődik. Ad vajjon Itália nekünk egy új Dantét, aki majd megörökíti az új proletár-kor születésének óráját?"

A polgári realizmusnak két hibáját emeli ki: egyrészt a valóban nagy művek a társadalommal való küzdelemben jöttek létre, tehát alapvetően ellenzéki magatartást feltételeznek.

A másik hiba: az ösztönösség. Lukács szerint Goethe és Leonardo még tudatosan alkotó művészek voltak, a későbbiekben azonban a haladó irodalom elszakadt a társadalomtudománytól, a tudatosságtól. Így pl. Balzac és Dickens, akiknek műveire az ösztönösség nyomja rá bélyegét.

Ezért nem szabad hát példának venni a polgári realizmust, "ma nem az ösztönösségnek, hanem a legmesszebbmenő művészi tudatosságnak lehet csak szerepe"!

A szocialista művészet értékelésénél az egyéni és társadalmi érdekek találkozásának emberformáló, embernevelő lehetőséget tulajdonít, "amely egészében /a nyulacskákkal együtt/ összehasonlíthatatlanul magasabb fokra emeli, túl a polgárság fénykorának klasszikus művészetén."

A művészi forma demokratizmusa került még szóba Horváth Márton írásában. Lukáccsal szemben visszatérő vádpont,

arisztokratikus nyelvezete, amelyet csak "beavatottak" szűk köre érthet meg.

Horváth Márton a szovjet művészet alkotó módszereinek példaadására hívja fel a figyelmet. A kifejezési eszközök közérthetősége tette lehetővé, hogy "itt is helyet cseréljenek az osztályok és a művészet fegyverét teljes egészében a dolgozók vegyék kezükbe."

E felfogás erőszakolt értelmeztetése is nagyban hozzájárult a sematizmus kialakulásához, az irodalom és a képzőművészetek területén történő széleskörű elterjedéséhez.

A vita következő hozzászólója Révai József volt. Megjegyzések irodalmunk néhány kérdéséhez című írásában Rudas László és Horváth Márton hozzáállásánál jóval tárgyilagosabban, vitamódszereit gondosabban válogatva utalt e vita történelmi időszerűségére: "Végső soron: az osztályharc élelisedése hazánkban és a nemzetközi arénán, ezzel kapcsolatban a politikai és ideológiai éberség fokozása, az elméleti szilárdság iránti követelmények, az ellenség buvóhelyének felkutatása a kulturfronton is - ez váltotta ki a vitát Lukács elvtárs bizonyos nézeteivel, amelyek objektíven nem nekünk, nem a munkásosztálynak, nem a Pártnak segítettek, hanem az ingadozóknak, a Párt politikájának elfogadásától huzódozóknak, végső soron - az ellenségnek." ^{11.}/

Majdnem egy év telt el azóta, hogy Rudas László a vitát elindította!

Lukács határt von Révai és többi bírálója közé, akiknek írásait "Rudasiádák" néven tartotta számon, s nem méltatta kellő figyelemre őket.

Révai József a felszabadulás után az MKP teoretikusaként egyik legnagyobb hatású egyénisége volt annak a politikuskárdának, amely a hatalomért küzdő MKP élén állt. 1949 és 1953 között elsősorban kulturpolitikusként tevékenykedett. Kulturpolitikai szereplése kimeríthetetlen vitatéma. Emlékezetes vitái /Lukács Györggyel /1950/, az új magyar építészet kérdéseiről /1951/, Déry Tibor "Felelet" című regényének második kötetéről /1952/ - /közül minden kétséget kizáróan a Lukács vita volt a legtanulságosabb.

Lukács Györgyhez tanítványi-baráti kapcsolat fűzte. Révai a forradalmi szocialisták csoportjában kezdte mozgalmi tevékenységét, s a Tanácsköztársaság hónapjaiban a Lukács körül csoportosuló "etikus" kommunisták közé tartozott. A bécsi emigrációban a politikában Landler, az elmélet szintjén Lukács irányvonalát tette magáévá. Lelkes hangú cikkben állt ki Lukács könyve, a Történelem és osztálytudat mellett. Kapcsolatuk később megromlott, a Blum-tézisek vitája során. Révai a pártvezetés szektás álláspontjához iga-

zodva negatív szerepet játszott a vitában. Bár együttműködésük a harmincas évek közepétől helyreállt, lapangóan végig jelen volt későbbi kapcsolatukban is, és ez került felszínre 1950-ben.^{12.}/

Révai a Bírálat és önbírálatról elismeri, Lukács részéről előrelépésnek számít az önkritika gyakorlása. Kiváló érzéssel megérzi azonban azt, hogy ennek az önkritikának hangja sokhelyütt ironikus. Lukács védekezése alig több, mint belekapaszkodás formalitásokba, a vita szempontjából jelentéktelen részletekbe. Révai ezt így fogalmazza meg: "...nem hatolt elég mélyre és nem volt elég következetes." /ti. Lukács az önbírálatában./

Révai állásfoglalása szerint Lukács eltért a párt politikai jelszavaitól. Irodalmi állásfoglalásaiból hiányzik annak elismerése, hogy a magyar átalakulás szocialista átalakulássá, a népi demokrácia pedig proletárdiktatúrává fejlődik. "1948-ban és 1949-ben Lukács az irodalmi fronton még mindig ugyanazért harcolt, amiért 1945-ben és 1946-ban." - jelenti ki.

Irodalmi és politikai fejlődés között nem lehet persze merev párhuzamosság, Lukács azonban a fordulat évétől nemhogy elmaradt a politikai fronttól, de visszafelé lép: Jobbra fordul. Nem a szocialista realizmusért harcol, hanem azok ellen, akik jól-rosszul már az új irányzatot képviselik.⁹

Lukács 1945-49-es nézetei huszas évekbeli állásfoglalásaira emlékeztetik Révait. Régi szembenállásuk fogalmazódik meg a Déry-vita kapcsán: "Vajon véletlen-e, hogy Lukács az illegális kommunista mozgalmat Magyarországon szőröstül-bőröstül "szektáns"-nak minősíti? Nem, a mi illegális mozgalmunk nem volt - "hatálytalan" és nem volt egészében "szektáns". Lukács elvtárs számára azért tűnik "szektánsnak", mert ő a népfront politika előtti kommunista politikát csak a fasizmus elleni harctól, a népfront politikájától, a népi demokrácia stratégiai céljának kitűzésétől számítja..."

Lukács védekezését a szovjet irodalom kellő ismeretének hiányáról gyengének tartja, régebbi vitákra hivatkozva kijelenti, a Lukács irodalomelméletei körül jelenleg folyó vita lényegében annak a vitának folytatása, amely a harmincas évek közepén a Szovjetunióban folyt vele. Lukács ugyanis "A realizmus problémái" című könyvében közzétette már számos cikkét, amelyekben a szovjet irodalom kérdéseire szolt hozzá, és amelyek már akkor is éles vitákat váltottak ki. "Miről volt akkor szó?" -kérdezi Révai - "Lényegében arról, hogy Lukács a klasszikus polgári realizmus talaján állva bírálta a polgári dekadenciát és a szovjet irodalmat. ...a szovjet írók mindig élesen bírálták a szovjet irodalom hibáit és fogyatékoságait....de ez a bírálat és önbírálat mindig a

szovjet irodalom, a szocialista realizmus elvi magasabbrendűségéből, a polgári irodalommal szemben való fölényéből indult ki. Lukácsnál pedig éppen ez hiányzott."

Révaiban az akkori helyzetből következett előítéletek hatnak. A dekadencia előitélete, amely kérdésessé tette úgy Ady, mint Bartók munkásságát nagyobb hangsúlyt kapott nála. Tény azonban az is, hogy Lukács dekadencia fogalom használata is időnként helytelennek bizonyult, /Proust, Kafka/ nem törekszik folyamatok elemzésére.

Az egyenlőtlen fejlődés problematikáját vizsgálva egyértelmű Révai dogmatikus hozzáállása. Zsdanovra hivatkozik a szovjet irodalom élenjárásának elismerésében: "...nem marad el a gazdasági és társadalmi fejlődés mögött /ti. a szovjet irodalom/, hanem segíti és gyorsítja azt, mert tudatosítja a szovjet emberekben munkájuk és harcaik értelmét, segít az államnak és a pártnak az építésben, meggyorsítja a kommunista tudat, erkölcs, hazaszeretet, nemzetközi szolidaritás fejlődését és megszilárdulását az emberek agyában, szívében, érzésvilágában."

Művészi pártossággal kapcsolatban Lukács munkásságában, irodalmi elemzéseiben objektív tendencia érzékelhető, amely nélkülözi a "marxista-leninista harcos szellemet".

Lukács nyelvének arisztokratizmusáról szólva Révai megjegyzi, hatása azért nem terjed egy szűk irodalmi-értelmisségi rétegen túl, mert "keskeny uszálya van, inkább szektája, mint tábora, irodalmi "szakemberek", ingyencek, akik terminológiáját utánozzák."

A vita kapcsán tér ki Révai a sematizmus problémájára. A fiatal szocialista irodalom helytelen témaválasztása, a lélek rajza és a magánélet problémái ábrázolásának hiánya okozza a tartalmi elszürkülést, sematizálódást.

Látható, hogy Révai összefoglalójában mennyi fogalom "tisztázására" törekszik, a lukácsi értelmezés és a helyesnek vélt marxista felfogás összeütköztetésével.

Szó került itt a szocialista realizmusról, dekadenciáról, művészi forma demokratizmusáról, pártosságról, sematizmusról, végülis a marxista esztétika, irodalomelmélet fejlődését szolgálta, amint azt Lukács leszögezte Következtetések az irodalmi vitából című válaszában.^{13./}

Ebben a második önkritikában Lukács elismeri Révai igazát a kérdések egy részében. "Önbírálatomban^{14.}/ részletesen beszéltem arról a döntő jelentőségű hibáról, hogy elkésve és távolról sem kellő eréllyel hajtottam végre a fordulatot. Ez kétségkívül igaz, de mai meggyőződéseim szerint nem elegendő az elkövetett hibák magyarázatára. Itt tovább kell menni, mélyebbre kell ásni. Röviden összefoglalva, ma úgy látom: az a teljesen helytelen, bonyolult felfogás él bennem, hogy nálunk és a többi népi demokráciában az osztályok döntő összeütközése, a szocializmus megvalósításáért vívott forradalmi harc ideje nem következik be olyan gyors tempóban, ahogy ez tényleg megtörtént..."

A vita ezzel elült.

Lukács György visszavonult a magyar irodalmi élet publicisztikájától, kritikájától.

Ritkán jelenik meg: egy-két felszólalás, megemlékezés, köszöntő kerül ki tolla alól.

A viták stílusa, a vitapartnerek hozzáállása, az irányítotttság tulságosan is nyilvánvaló volta, a problémák tulfeszítése, tulhajtottsága jelent meg a Lukács-vitával a negyvenes-ötvenes évek irodalmi életében. A

A korszak gondolkodásának, fogalmainak szűkössége mutatkozik meg a vitákban. A párt álláspontját képviselő felszólalóknak részletkérdésekben esetleg igazuk is lehetne, éppen a tulfeszítettség miatt nem lehet egyetérteni a kulturpolitika állásfoglalásával.

Néhány évvel később Lukács György így írt visszavonulásától: "Az első nagy előny, melyet számomra ez a vita és a vita során mutatott teljes taktikai visszahuzódásom hozott /ne feledjük: mindez a Rajk-per idején történt!/ az volt, hogy szétágazó funkcionáriusi tevékenységemet abba-hagyhattam és kizárólag az elméleti munkára koncentráltam erőmet." 14./

Ugyanez a tulfeszítettség jellemezte a másfél évvel később lezajló irodalmi vitát Déry Tibor nagy regényéről, a Felelet II. részéről.

Déry Tibor pártonbelüli, ugyanugy mint Lukács György. A Párt súlyos bírálata Révai részéről érte az író, Megjegyzések egy regényhez címmel a Társadalmi Szemle, 1952 őszén közölte vitaindító irását. A vita kiindulópontja a személyi kultusz téves helyzetértékeléséből adódott: "...szerepnénk, ha jelentős regényíró tehetségünk, Déry Tibor sem maradna meg pártonbelüli "utitársnak", aki kommunista

létére is fenntartja bizonyos arisztokratizmusát és alkotásaiban, magatartásában hangsúlyozza különállását, sőt különcködését."^{15.}/

Sok vitát kiváltó első nagy regényét, A befejezetlen mondatot, a megjelenés reménye nélkül 1934-38 között az emigrációban írta. 1947-ben adták ki, megjelenését követően folytatott vitában felvetődtek Déry sajátos érdekes és értékes valóság-ábrázolásának kérdései.

Déry Tibor úgy vélekedett erről a regényéről, hogy ez a mű a városi társadalom, a polgárság és a munkásság összefoglaló története. Nemcsak a jelen /30-as évek/ társadalmát kívánta bemutatni, hanem gyűjteményét kínálta azoknak a vágyaknak, kívánságoknak, amelyek ebben a társadalomban élnek.

Az 1947-48-as kritikusi vélemények két pólus köré csoportosultak. Németh Andornak és követőinek tetszett, mértéken felül dicsérték. Lukácsnak azonban rosszabb véleménye volt a műről, bár azt elismerte, hogy a Befejezetlen mondat a magyar kapitalista társadalmi rend első nagyszabású összefoglalása.

Lukács Németh Andorhoz írott levelében annak fenntartás nélküli kritikáját reálisabb mederbe igyekezett terelni.

lirai tulzásait, lelkesedéseit lefaragta. 16./

Déry Tibor utját A befejezetlen mondatig, és annak értékét Lukács az író hatvanadik születésnapján írt köszöntőjében így fogalmazta meg: "Ez a dátum Déry Tibornál azért jelentős, mert neki felette hosszú utat kellett megtennie, amíg a magyar kapitalizmus elleni spontán és romantikus lázadóból korának átfogó és kritikus történelemírójává lett, amíg nemcsak a kort magát ábrázolta - egész imperialista és balkáni, hazai vonatkozásában, egyetemes és ugyanakkor provinciális mivoltában -, hanem azt is megmutatta, mely erők fogják megbuktatni, helyébe lépni: új Magyarországot teremteni." 17./

A 30-as évek Magyarországról készített keresztmetszetében Déry "találón és igazságosan" írja le ez időszak magyar burzsoáziáját és földalatti munkásmozgalmát.

A mű alapmodellje Parcen-Nagy Lőrinc alakjában az író saját magát jelenítette meg. Azt a polgár fiatalembert, aki a szívével igen, az eszével viszont nem tud elegyedni. E kérdés körül is összeecsapások folytak. Lukács így vélekedett erről: "Déry regényét eddig nem egyszer méltánytalan bírálatok érték. A főhőséről, Parcen-Nagy Lőrincről például azt írták, hogy Déry szerint az in-

tellektuelnek a proletariátushoz való csatlakozása mint eleve reménytelen **van** ábrázolva. Az ítélet ferde. A regényben nem ez van. Ellenkezőleg, igazságosan és mélyen ábrázolja Déry, hogy a kapitalizmussal szemben legkomolyabban érzett idegenség, még minden konzekvencia levonása esetén sem elegendő ahhoz, hogy valaki eljusson a proletariátushoz. Ilyen osztály átállítódás tisztán emberi kapcsolatok alapján csakugyan lehetetlen. És Déry nagyon szépen ábrázolja hőse fejlődésének pozitív és negatív vonásait."

A regény egyik fő problémája azonban a forradalmi munkásmozgalom ábrázolásában rejlik, Déry kiválóan ábrázolja a 30-as évek magyar munkásmozgalmának számos típusát, de a forradalmi munkásmozgalom felfelé mozgásának centruma hiányzik. Kicsit a Felelet elleni kifogásokat vetíti előre Lukács megállapítása: "A munkásmozgalom felé közeledő intellektuelnek, főleg, ha művész természetesen ez lesz első és döntő élménye /ti. a proletár osztályösztön törhetetlensége olyan alakokban, mint Rózsáné/. A továbbfejlődést egyedül a nem dogmatikus, az eleven marxizmus politikai és emberi hatásának átélése adhatja meg. Ez teremti meg azt a belátást, hogy az ész és az értelem tehetetlen, pusztán kommentáló szerepe a polgári életben nem azok lényegéből követke-

zik, hanem csupán a modern polgári dekadencia társadalmi létalapjainak történelmileg korlátozott megnyilvánulási formája. A szektáns ideológia dogmatizmusa minden ponton megakadályozta Déryt abban, hogy a polgári élet eme bírálatát következetesen végigvigye. Ezért marad meg a regény világnézetében itt egy bizonyos anti-intellektualizmus; ezért nem látja Déry azoknak a munkásmozgalmi alakoknak emberi dinamikáját, akik az osztályösztrönből osztályöntudatot fejlesztve tulnőnek a Rózsáné - magában nagyszerű - fejlődési fokán."

Déryt A befejezetlen mondat alapján a Párt saját írójának tekintette, elvárták tőle a Felelet megírását. Maga Déry úgy nyilatkozott egy a hetvenes évek első felében készített interjuban, hogy konkrétan felszólították a továbblépést mutató regény megírására.

Déry 1950-ben jelentette meg tervezett tetralógiája, a Felelet első kötetét. Az osztatlan helyeslés vitathatatlanul bizonyította, hogy Déry írói személyiségének feladása nélkül tudta Köpe Bálintot, a munkásfiut megformálni. "Az olvasók tizezrei szerették meg a regény hőst, Köpe Bálintot, a munkásgyermeket. " - írja Révai Megjegyzések egy regényhez című írásában.

A Felelet II. kötete két évvel később, 1952-ben jelent meg, s megjelenését követően szinte azonnal heves viták középpontjába került.

A regény a harmincas évek munkásmozgalmát mutatja be, de felfogásában az ötvenes évek élményeit találhatjuk meg. Így fordulhatott elő, hogy amíg a Befejezetlen mondatot Lukács a szektáns elemekért bírálta meg, a Feleletet már jobboldaliságért érte a vád.

Déry típus-teremtő, formáló ereje ugyanolyan jó, mint az első kötetben volt. Munkásasszonyok, anyák és feleségek kerülnek ki tolla alól, jól megformált típusok, Bálint édesanyja, az angyalföldi proletárasszony Neisel-né, Bálint keresztapja, az angyalföldi vasmunkás, Páciusz, az 1919-es magyar kommün veteránja, stb.

A könyv döntő hibája a harmincas évek magyar munkásmozgalmának teljes eltorzítása. Dérytől a helyes történetiséget, a párt helyes ábrázolását, a munkásmozgalom hiteles ábrázolását kéri számon. Révai különbséget tesz regény és társadalomrajz között: "Egy regénynek természetesen nem feladata és kötelessége, hogy a munkásmozgalom történetét dolgozza fel a maga extenzív mozgalmasságában. De ha egy regény a társadalomrajz igényességével lép fel, akkor nemcsak lehet, de meg is

kell követelni tőle, hogy ... a regény művészi eszközeivel hű és igaz képét adja a magyar munkásosztály akkori helyzetének, a munkásmozgalomban működő fő erőknek, a jövőbe mutató döntő fejlődési tendenciáknak. Társadalomrajz a harmincas évek elejének Magyarországról nem lehet igaz, ha nem szerepel benne kellő sullyal, a történeti igazságnak megfelelően, tehát nemcsak akkori pillanatnyi helyzetét, hanem jövőt formáló kifejlődő erejét is számbavéve, a magyar munkásosztály forradalmi pártja, az akkor föld alatt küzdő kommunista párt, erőfeszítéseinek és harcainak eleven kölcsönhatásában az egész magyar társadalom életével."

Révai voluntarista módon nem a valóságot kéri számon Dérytől, hanem saját /illetve a Párt!/ akaratát, vágyait szeretné a regény lapjain látni. Vádja Déry hamis pártábrázolásáról saját fejére hull vissza: az ötvenes évek legvégén Kádár János készített elemzésében a harmincas évek illegális kommunista mozgalmáról szólva ismertette az adatokat: mintegy 6 000 tagja volt a pártnak. A szervezetet gyengeség, szétszórtság, szervezetlenség, dezorganizációs folyamatok jellemezték, rendkívüli módon megnehezítve létét, fennmaradását.

Ez a kommunista párt nyomaiban jelenik meg a regényben. Déry csak a munkásélet perifériáján, elmosódottan ábrázolja,

Révai szándékoltságot vél felfedezni abban is, hogy a regény kommunista alakjainak ábrázolásával probléma van. Ezekben az emberekben a proletárösztön kifejlődött ugyan, de nincs bennük forradalmi osztályöntudat. Munkásábrázolásairól kérdezi: "... véletlen-e, hogy a második kötetben legjobban a nem kommunista munkástípusok sikerültek?" A kommunista emberek a regényben epizódfigurák, vagy ha nem azok, akkor nem a párttevékenységükkel szerepelnek, hanem valamilyen magánéleti problémáikkal küszködnek, aminek semmi köze a kommunista pártmunkához.

Ilyen alak Nagy Julia, a regény leggondosabban megrajzolt kommunista szereplője, akit azonban nem a "...Goldberger gyári textilmunkássztrájk szervezése közben ábrázolja /erre Déry csak mellékesen utal!/, hanem Farkas Zénó egyetemi tanárért vívott szerelmi harcában."

A regény főhősét Köpe Bálintot Déry "egyenesen visszatartja a forradalmi munkásokkal, a földalatti kommunista párttal való találkozástól." Bálint állásfoglalásaival sem érthet egyet Révai, hiszen azok nem a 16-17 éves proletárgyermekek, hanem egy polgári intellektuel állásfoglalásai. Hogy Bálintot csak 1945-ben engedte belépni a kommunista pártba, Déry kritikusainak nagy része azzal ma-

gyarázza, az írónak joga van ahhoz, hogy a kommunista pártot csak olyan mértékben szerepeltesse a regényben, amilyen mértékben ezt Bálint fejlődése ~~inkább~~ szükségessé teszi.

Bálinttal kapcsolatban még Révai megjegyzi: "ha Déry hagyta volna Bálintot saját kedve, temperamentuma, esze szerint fejlődni és nem követett volna el rajta erőszakot, akkor Bálint egészen máshová fejlődött volna, mint ahová Déry a második kötetben megengedte neki".

A tipizálást, sűrítést, lényeges mozzanatok kiemelését tartotta volna fontosnak a kommunista párt ábrázolásánál, s ezt olyan kritikusoknak mondja, akik azzal érvelnek, hogy Déry a harmincas évek kommunista mozgalmát nem ábrázolhatta csak olyannak, amilyen az akkor valójában volt.

Dérynek feladata lett volna kommunista pozitív hős alakját megteremteni, a történelmi regényeknek napjainkba szóló üzenete, szerepe miatt. Déry erre azt válaszolta kritikusainak: azt kívánják tőle, hogy oroszlánt ábrázoljon, pedig ő nem oroszlánt, hanem lovat akart ábrázolni. /De hátha az oroszlánt ábrázolta lónak és hátha egy paripát gebének? - volt erre a reagálás./

A regény második negativuma Farkas Zénó egyetemi tanár és Nagy Julia viszonya. A szegény kommunista diáklány és a "zseniális, de tévuton járó" Farkas Zénó kapcsolatában nemcsak a negyvenéves " cinikus és szkeptikus polgári tudós" és egy huszéves fiatal, szép leány szerelme felett törnek pálcát Déry bírálói.

Megint a tipikus és az általános problematikája ütközik: kommunista pártmunkás ilyenfajta magatartása nem lehet tipikus és az, hogy az író Nagy Juliát így formálta meg "magábanvéve is hamis és ferde fényt vet a kommunista emberre".

Megint a voluntarista felfogás motiválja Révait, egy idealizált illegális kommunista párttag típus-rajzát várta volna Dérytől, aki azonban "tulajdonkép azzal vádolja az illegális kommunistákat, hogy nem az osztály-ellenség elleni harc problémái, nem e küzdelem minél sikeresebb megvívása volt a fő gondjuk, hanem személyes életük kérdéseinek megoldása a pártmunka mellett."

Dérynek, mint szocialista-realista írónak Nagy Julia alakjának megalkotásában két dologra kellett volna ügyelnie: vagy csak epizódfiguraként szerepelhetett volna a leány a Feleletben, másodrendű problémaként ab-

zolva, vagy nem lehetett volna megengedni, hogy egyéni életének problémái, a szerelmi kapcsolat a párttal való szakításhoz elvezesse.

Nagy Julia alakjának kettősségét lehetetlen elfogadni. Az ész és érzelem ütköztetése "hihetetlen" az olvasó számára: "a kommunista leány értelmével, munkájával összeforr ugyan a mozgalommal, de a mozgalmon kívül marad érzelmeivel."

Az a feltételezés, hogy kommunista csak kommunistába szerethet bele, még Révai számára is meghökkentően hangzik, ezt kivédi, de mindenféle személyiségfejlődési törvényt figyelmen kívül hagyva kijelenti "a két érzelem, a párt iránti odaadás és a szerelem, nem fut-hat egymás mellett, megszeretni is csak olyan embert szerethet meg, aki eszmeileg, gondolkodásában rokon vele és ha nem ma, hat holnap, nemcsak a szerelemben, hanem az új világért való harcban is társává válhat."

A kapcsolatnak ilyenfajta továbbélési lehetősége azonban Farkas Zénő és Nagy Julia kapcsolatában eleve kizárt. Hiába hiteti el magával a leány, hogy a tanár iránti szerelme miatt nem kell a párt megtagadására, a párt iránti hűtlenségre gondolnia. A leány naivitása, hogy a férfit odaadásával megváltoztathatja. Ez azonban nemhogy

világnézeti különbségek esetén, de még sokkal kisebb és jelentéktelenebb kérdésekben sem sikerülhetne. Révai helyesen teszi fel tehát a kérdést: "Hogy képzelhető el, hogy ezt a szakadékot két világnézet között férfi és nő szerelmi egyetértése, erotikus viszonya hidalhatja át?"

És még ha ezt a megnyerési törekvést helyesnek tarthatjuk is, miért szerelmével és miért nem eszméivel akar hatni a férfire?

Hiába jön rá Julia a regény végén, hogy szerelmét méltatlanra pazarolta, "kommunista pártmunkás nem követhetett volna el ilyen elemi hibát". És itt jön megint Déry bűne: "Az, hogy mégis elköveti arra váll, hogy a leány nem egy kommunista ember nézetét, hanem az író nézetét vallja a szerelemről: nem Nagy Julia, hanem Déry véleménye az, hogy a szerelemben a férfi és nő pusztán szexuális vonzódása az elsődleges és döntő, erkölcsi törekvéseiknek, gondolkodásuknak, világnézetüknek közelsége, rokonsága és azonossága nem szükséges."

Egy másik hozzászóló, Veres Péter a Farkas-Zénó - Nagy Julia kérdéssel kapcsolatban kifejti, hogy ha szocialista író ábrázolja ezt a szerelmet, akkor feltétlenül kötelessége kritikusan ábrázolni. "A tudatos olvasó haraggal és felháborodással utasítja vissza az alapjában véve rokonszenves, kitűnő emberi tulajdonságokkal rendelkező, kemény

és önzetlen, nemcsak külsőleg csinos, hanem lelkiileg, emberileg értékes és szép leánynak megalzását, nem is önmaga, nem is a tanár, hanem az író által." "...Julia szerelmi tévedésében a kommunista ember szenvedett vereséget a cinikus és züllött polgárral szemben."

Déry válaszában, amelyet Veres Péternek adott, azt állítja, hogy "ez a szerelem a burzsoá züllésnek és bomlásnak akart bizonyítéka lenni."

Farkas Zénó alakjával kapcsolatban csalódást okozott a második kötet. Az első kötet alapján azt várták volna, hogy a tanár "balrafordul" és valamilyen módon csatlakozik a forradalmi munkásosztályhoz. Ez azonban nem következett be, részeges, cinikus, visszataszító figuraként jelent meg és hiába érvel Déry, hogy alakjában a polgárság haldoklását ábrázolta, a módszer helytelensége eredményeként végülis Déry nem leplezi le, sőt bizonyosfoku rokonszenvet mutat iránta.

A szocialista realizmus módszerei közül Révai törölte-ti a "megértő objektivizmust". Önmagával keveredik ellentmondásba akkor, amikor az igazságnak megfelelő ábrázolást követel, de Gorkij és más szocialista realisták műveire

hivatkozva, a sematizmus csapdáját alig elkerülve megköveteli, hogy az ellenséget a szimpátia legcsekélyebb jele nélkül, a munkásosztály szemszögéből ábrázolja az író.

A "belső" és "külső" ábrázolás ütköztetése Révai álláspontja. Amennyire megengedhető, "hogy az író az ellenséget saját szavaival beszéltesse, saját jellemének törvényei szerint cselekedtesse, tehát bizonyos értelemben "belülről" ábrázolja", a fő tendencia mégis a kívülről, tehát a munkásosztály álláspontjáról történő bírálat, állásfoglalás érvényesülhet az alakábrázolásban.

Farkas Zénó alakjában Déry nem a szocialista realizmus ábrázolási módját alkalmazta. A tanár lázadásaival, a fasizmus elítélésével túl pozitív figura, cinizmusával, régi barátnőjéhez Eszterhez, a vidékről jött prostituálthoz fűződő kapcsolata miatt túl negatív figura ahhoz, hogy "Déry vele demonstrálhassa azt a lehetőséget, hogy nagy társadalmi válságok idején az uralkodó osztályok egyes kiváló tagjai elszakadhatnak osztályuktól és közeledhetnek a munkásosztályhoz.

Déry a vita során egy alkalommal kijelentette: "az író igyekszik megvédeni azt a jogát, hogy arról írjon, amiről akar".

Révai azonban így fogalmazza meg álláspontját: "A mi világunkban az írónak ez a joga nincs meg! Ennél sokkal több a joga: szabadon megírhatja az igazságot, de csak az igazságot!"

Ez az igazság, amit Déryn követelnek, akár a harmincas évek illegális kommunista mozgalmával kapcsolatban, akár a munkásosztályról, vagy az egyes jellemekekről azonban nem egyéb egy voluntarista igazság ábrázolásának kötelezettségénél.

Révai gondolatmenetének ellentmondásait ez a vita hozta a felszínre legvilágosabban. Nemcsak a Felelet II. tárgya - a magyar kommunista mozgalom élő múltjának értékelése - határozta meg álláspontját, hanem az a következtetés is, amelyet az irodalmi fejlődés elemzéséből a párt központi vezetősége levonhat. Révai a regénynek mind a kritikájából /Megjegyzések egy regényhez, 1952 nyara/, mind pedig a vitájában /Irodalmunk egyes kérdéseiről, 1952. október/ ebből a következtetésből indult ki: "Az írókongresszus után úgy látszott, hogy irodal-

munka jó úton halad... Ma irodalmi közéletünket azonban bi. zonyos ideológiai zürzavar jellemzi. És mert ez így van, azért tartotta a párt Központi Vezetősége szükségesnek, hogy a Felelet második kötete kapcsán felvesse az irodalmi életünkben mutatkozó káros ideológiai jelenségek kérdését."

A hibák ellen nem lehetett hitelesen fellépni egy olyan atmoszférában, amelyet már a párt és a tömegek közötti kapcsolat lazulása, szektás vonások, az osztályharc egyes területeken történő tulhajtása jellemez.

A vita általános értékelésére "Irodalmunk egyes kérdéseiről" címmel került sor az MDP kulturpolitikai munkaközösségében rendezett vita során. Zárszavában Révai felszólítja Déryt az elkövetett tévedések kijavítására és a Felelet továbbírására. Kritikájának legelső részében megindokolta, hogy bár egy tetralógiát nem lehet két kötet után megírni, helyesnek vélik mégis a vitát most folytatni, mert ugyan "a regény cselekményének, ember- és korábrázolásának végleges képe még a második kötetben sem alakulhat ki, de az már látható, hogy az író helyes vagy helytelen irányba fejlesztette-e alakjait, hogy úgy bonyolította-e a cselekményt, hogy az valóban tükrözze a kort, a társadalom fejlődését." Várják a további köteteket.

Évtizedekkel később már kiderült, hogy a sok melléfogás közül a vita helytelenül megválasztott időpontja volt az egyik. Déry Tibor a hetvenes években egy interju során a Felelet-vitát "ostobaságnak" minősítette, leszögezte: a kis rész ismeretében nem lehetett volna jellemezni a művet. Bár a vita során felmerült kérdések egy részének jogos voltát nem kérdőjelezte meg, egyetértett azokkal, kijelentette: a legvégén kellett volna vitatkozni. Nem zárkózott el attól a kérdésfeltevéstől sem, hogy a vita miatt nem készült el a további folytatással.

A nagy trilógiák, tetralógiák korában nagy lélegzettel indult mű végül így maradt mégiscsak töredék, és nemcsak befejezetlensége miatt.

Az eddigi viták /Lukács-vita, Déry-vita/ pártonbelüli, marxista hozzáállású emberekkel folytak. De a negyvenes-ötvenes évek irodalomelméleti, poétikai vitái irodalmunk minden fontos tényezőjét megtárgyalták, nemcsak a pártonbelüli, hanem párton kívüli írók műveivel kapcsolatban is. Az avantgarde, a népi irodalom, a Nyugat öröksége Babits, Kassák, Szerb Antal, a tárgyalt Déry Tibor, Illyés Gyula, Németh László, Weöres Sándor művei mindegyike heves viták keresztútjába kerültek. A viták jobbára

fontos művek körül zajlottak, amint azt már láttuk a Felelet-vitában is.

Németh László Iszonya a realizmus, szocialista realizmus fogalmának kialakításában játszott szerepet, az un. "biológiai realizmus"-ról és Németh László regényeinek szereplőiről folytatott vitában.

Németh László személye az 1943-as szárszói konferencián és azt követően, a felszabadulás utáni években el-
lentmondásos véleményeket váltott ki. Baráti körének egy része magtagadta, más része felszólításra sem szakított vele /Illyés/.

Révai még az Első Magyar Irókongresszuson is azt jelentette ki vele kapcsolatban: "...a jelenkori irodalom központi és időszerű gondja a Németh László kérdés."

Mi magyarázza Horváth Márton - a párt véleményét kifejező - durva hangú állásfoglalását Németh László személyével kapcsolatban: "...az ellenséges írókra és irodalomra Németh László a legjobb példa. Jelentékenyebb ellenség, mint amilyen jelentékeny író," jelenti ki 1950-ben, a Csillag hasábjain. Megjegyzi még: "A nép megrögzött ellenségeit nem fogjuk közel engedni a nép irodalmi neveléséhez!"

Hogy a párt állásfoglalását és az Iszony megjelenésekor felmerült kérdések egy részét megértsük, vissza kell nyulnunk 1943 nyarához, a szárszói konferencia jegyzőkönyvéhez.^{19./}

Németh László előadásában harmadik utas koncepciót fejtett ki. A jelenlevők többségének kiforratlan, de jórészt e koncepcióval rokonszenvező, a fasizmust elutasító, de a munkásosztálytól, főleg annak forradalmi szárnyától és a cselekvéstől visszariadó értelmiség gondjábólát fogalmazta meg.

/Németh László felszólalását követően, rögtön továbbgondolták állásfoglalását, többek között egy református teológus kifejtette, hogy a magyarság nem vehet részt az egymással szembenálló politikai és világnézeti mozgalmakban, mert egyik világméretű csoportosulás sem lehet alkalmas arra, hogy valóban "a magyar nép ügyét őszintén képviselje".

Pintér István Németh László tévedéséről és annak hatásáról így ír bevezetőjében: "Normális helyzetben Németh László harmadik utas gondolatai a gyakorlati politika számára nem jelentettek volna nagyobb veszélyt. Sőt békés körülmények között szükséges a különböző nézetek és felfogások kicserélése, tisztázása. 1943. nyarán a helyzet azonban korántsem volt ilyen. Dönteni, választani

kellett, hogy ki hol, melyik oldalon áll, mit akar tenni. A résztvevők többsége azért jött Szárszóra, hogy növekvő "dilemmájára" választ, segítséget kapjon. Ezzel szemben Németh László a nyílt válaszadozás helyett kitérőt javasolt. A harmadik ut hirdetésével, ha nem is közvetlenül és szándékosan, de közvetve a kivárák politikáját képviselőkhöz akarta csatlakoztatni a résztvevőket. Ebből a szempontból saját koncepciója is sántított. A külső - hangsúlyozni szeretnénk, hogy negatív - hatásokkal szemben - amitől ő annyira tartott - eredményesen védekezni mindenekelőtt úgy lehetett, ha az országon belül a demokratikus és németellenes erők nemcsak szellemi felkészültséggel, hanem aktív, cselekvő szándékkal elébe mennek az eseményeknek, részt vállálnak a küzdelemből, így a külső hatásokkal szemben jobban érvényesíthetik a belső politikai tényezők elképzeléseit."

A konferencia egyik "legizőbb és legtöbb ellentmondást kiváltó témája" lett a Németh László által megfogalmazott "harmadik oldal".

A kommunista Nagy István, kolozsvári író hozzászólásában úgy vélte, Németh László előadásában megfogalmazottak egyenesen a "nemzeti öngyilkosságra való felhívást" sugalmazzák.

Erdei Ferenc összefoglalójában úgy vélte, hogy Németh László mint író és nem mint politikus fogalmazta meg gondolatait, elképzeléseit. Feltételezte, hogy jószándék és tisztesség vezette gondolatai kifejtésénél. Felszólította azonban arra Németh Lászlót, és azokat akik vele értettek egyet: "a történelem kritikus helyzetekben nem ismer meditálást: vagy együtt haladnak a helyes politikai alakulással, vagy ellene fordulnak. Számukra harmadik út nincs."

Németh László így a felszabadulást követően visszavonult. Az ostrom után előbb Békésre, majd Hódmezővásárhelyre került tanárnak. Egy ötvenes években készített interjuban ^{20./} Örvös Lajosnak azt nyilatkozta, hét éven át, míg Vásárhelyen tartózkodott fordítói tevékenysége mellett "jelentős pedagógiai kísérletezést" végzett.

"Olyan területekre hatoltam be, amiken eddig soha nem jártam. A vegytanórákon például még technológiatörténetet is adtam le. Heti husz órát tartottam, de hatvanat tanultam. Egy-egy leckémre úgy készültem, mint régen az esszéírásra. Éppen csak a keserv, a megírás maradt el. Már akkor hozzáláttam, hogy ennek az iskolának az anyagát könyvekben rögzítsem. De előbb a regényírás, aztán a fordítás akasztotta el a munkát. Tízezer oldalt fordítottam hét év alatt." ^{21./}

"A reneszánsz kor szült hozzá hasonló mohó tehetségű embereket" - állítják róla.^{22./} Mennyire igaz, ezt a "tétlenség időszaká" alatt új ut keresése, megelégedése, hallatlan termékenysége bizonyítja. A XIV-XV. század polihisztoraira emlékeztető sokoldalúsága, otthon volt a természettudományokban, tanárként a pedagógiában, íróként az irodalomban; önmagával szembeni igényessége, kísérletező kedve egy olyan egyéniséget rajzol számunkra, amely "csodálható példából követhető példává lépett előre".^{23./}

Az "Utolsó széttekintés" egyik önéletrajzában élete legtermékenyebb időszakának nevezi a "hallgatás" éveit. "magam egy alföldi városba kerültem, ahol mint tanár kormányengedéllyel pedagógiai kísérleteket végeztem, s közben csaknem valamennyi középiskolai tárgyat tanítottam. Írói szempontból az itt eltöltött négy év volt életem legtermékenyebb szakasza. Itt fejeztem be Iszony című regényemet, ennek a városnak alakjairól írtam legnagyobb regényemet, az Égető Esztert, s itt készültek legjobbnak tartott ~~drámáim~~ történeti drámáim is. 1950-56-ig fordítással foglalkoztam, több mint tízezer oldalt fordítottam, a legtöbbet oroszból, csehéből és angolból. E munka közben csak néhány eredeti színműre futotta erőm és időm, ekkor írtam a Galilei-t, amelyet 1956 októberében mutattak be." ^{24./}

A hódmezővásárhelyi évek alatt az író két fórumon hallatta hangját. Puszták Népe címmel 1946 és 1948 között a Tornyai Társaság keretében Hódmezővásárhelyen folyóirat jelent meg. A lap tájékozódásának középpontjában a szociográfia műfaja állt. Németh László több írása megjelent a lapban. A folyóirat törékeny "háttérrel" biztosított számára, bizonyosfoku védelmet nyújtott neki.

1946-47 között jelent meg a Délsziget című folyóirat három száma. A mozgó világban a szellem mozdulatlan-
ságát, érintetlenségét hirdette. A mult értékelésében a szellemi szféra felől közelítette a jelenségeket. A három szám magas színvonalát Németh László neve mellett Szabó Lőrinc és Kodolányi János neve fémjelezte.

Ezt az "értelmiségi szemléletet" bírálja többek között Horváth Márton vitáirában.^{25./} A szárszói konferencián elhangzottakra visszautalva megrója az értelmiség vezető szerepéről vallott nézeteiért. Németh Lászlóval nem ért egyet: "Ma az értelmiség a Noé bárkája...benn rejti magát a jövő nagy utópiája: az osztályok valódi összeölelkezése - egy megtisztult értelmiségi kultúrában." Horváth Márton szerint a szegényparasztság kép-

viselői irodalmi téren megtették azt a lépést, amelyet a harmincas években elmulasztottak: közeledtek a munkásosztály felé. Így vált Németh László "ellenforradalmi ideológiájában" főtámasszá és reménységgé az értelmiségi "osztály", mely a hagyomány- és kulturatisztelő parasztsággal fog össze.

Horváth Márton a "Válasz" köre íróinak magatartását elemelve, megállapítja a szembenálló felek táborát. Ugy véli Németh László körébe tartoznak: Féja Géza, Kodolányi János és "gyakorlati magatartásában" Illyés Gyula. Ellenük viszont és ezek az erővonalak már a szárszói konferencia óta észrevehetőek - Erdei Ferenc, Darvas József, Veres Péter, Szabó Pál, Asztalos István és Nagy István foglalt állást.

1947-ben jelent meg az Iszony. Lukács György a "hallgatás új fajtájá"-nak nevezi a művet, ami a felszabadulást követő időszak legnagyobb regénye, Németh László tollából.

A passzív ellenállás egyik válfajának tartja Lukács az Iszonyt: "Németh László arról ír, amiről akar, azt írja, amit akar. De az egész mű, az egész műben megnyilvánuló konok hallgatás a magyar társadalom kérdéseiről

- éppen Németh László multja mellett, aki mint regényíró is ideológus, társadalmi eszmék, ideálok hirdetője, a magyar társadalom sokszor éleselméjű bírálója volt - éppen hallgatásában hangosan beszél. Azt mondja: ma, vagyis az új demokrácia körülményei között, csak ilyenről lehet szabadon beszélni." 26./

Az író a regény világának messzemenő privatizálódását érte el. Radikálisan kikapcsolta regényéből a magyar társadalom nagy kérdéseit. Valamiféle időtlen atmoszférában játszatja a regény cselekményét, úgy viselkedik, mint a Hitler elnyomása idején dolgozó antifasiszta írók, - folytatja Lukács az Iszony bírálatát.

A regényben az elszegényedett pusztai bérlő lányának, Kárász Nellinek és a gazdag parasztpolgár Takaró Sanyinak házasságában két ellentétes vérmérséklet, lelki típus és életstílus, társadalmi környezet próbál összeilleszkedni, teljesen reménytelenül.

Kárász Nelli egész lényé tiltakozás a házasság ellen, büszke és gőgös alkat, de gőgje nemes magányt vesz körül. Takaró Sanyi annál szemrevalóbb és megnyerőbb típus: életkedvelését a gazdag parasztpolgárság és a vidéki, falusi uriemberség színei keverik ki.

Férje mohósága, élethabzsoló vidámsága mellett derül csak ki igazán, hogy Nelli magányos, szigoru, puritán lélek, tele van riadalmakkal, büszkeségből eredő gátlottsággal. Viszolyog az élet érintéseitől és az emberekhez fűződő kapcsolattól: legszivesebben tiszta magányában élne. "Olyasmit éreztem, hogy az is lehet szép: egyedül lenni a világban. Az ember tesz és nem érti senki, fölláldozza magát és nem veszi észre senki, boldogtalan és közben olyan kemény és ragyogó, mint feje fölött a csillagok." ^{27./}

Kárász Nelli magányra termett egyéniség. A pusztai ember ilyen: makacs, gőgös, hallgató. Ezt a pusztai magányt feloldani nemhogy egy Takaró Sanyinak, de még egy Jókutinak sem sikerülhet. A Nelli lelkében lejátszódó folyamatok ábrázolása, nem csupán egy frigid asszony "biológiai realizmussal" ábrázolt személyiségfejlődését követi nyomon, hanem az évezredes pusztai élet, valahol még a móríczí novellák mélységeiben érzékeltetett magányát, szálfá-egyenességét, összeolvadást-feloldódást nélkülöző kemény egyedüllétét fejezi ki. /Gondoljunk Móríczí novellái közül a Komor Ló harminc éve hallgató öregemberére, vagy a Barbárok pusztai

asszonyára, aki szikár magányában évekig bolyong a pusztán míg megleli megölt férjét és fiát./

Németh László szerint az Iszony a realizmus új lehetőségét szabadította fel. Tudatregénynek tartja művét. Lukács a műfaji meghatározásban új kategóriával próbálkozik: pszichográfiának nevezi, úgy véli szépirodalmi ellenképe a népi irodalom kezdeti műfajának, a szociográfiának.

Németh László tagadja, hogy az Iszony lélektani regény lenne, jóllehet a cselekmény Kárász Nelliben zajlik le, az ő szemével látja az olvasó a Nellit körülvevő, őt megfojtó világot.

Lukács ezt is kifogásolja, úgy érzi azzal, hogy Németh László hősnője maga meséli el sorsát, "helyenként - a nagyon is kifejezetten szexuális jellegű jelenetekben - nem egészen kellemes, nem mindig izléses."

Az Iszony körül fellángolt vita a realizmus, a realista ábrázolás körüli problémákat fejtegeti. Új fogalommal ismerkedünk meg: biológiai realizmus. Horváth Márton a "biologizmus" fogalom feltünését Szentgyörgyinek tulajdonítja. Hogy mi ez a biologizmus? A "Válasz"-ban így ír erről Szentgyörgyi: "Gondolja, hogy az emberben

éppugy, mint az állatban kényünk-kedvünk szerint bármilyen reflexet ültethetünk? El tudja például képzelni, hogy egy különben normális ember, valami látszólag csekély inger hatására saját hasát felvágja, vagy magát, mint élő torpedót kenőccsé robbantsa, vagy hogy ártatlan és fegyvertelen embertársai ezreit hidegvérrel mészárolja le?"

Németh László úgy véli, az Iszony Kárász Nellije mindenekelőtt egy biológiai végzetet, saját természetének megmásíthatatlan tulajdonságait hordja magában. A "Válasz így értékeli ezt: "Az Iszonyt"-t például nyugodtan vehetjük legjellegzetesebb példájául az emberben, vagy hogy ne történhessen romantikus félreértés: a biológiai emberben való gondolkodásnak, avantgardenak. Európa-szerte egyre határozottabban az látszik, ami párhuzamosan halad a szellem új eredményeivel: a biológiai emberrel való behatóbb foglalkozással..."

A vita egyik hozzászólója, Sőtér István valamiféle nevetséges marxista társadalmi értelmezést próbál adni az Iszonynak: "Az Iszony nem csupán a frigid nő és a falánk férfi drámája, hanem a hanyatló dzsentrié és az asszimilálódó, feltörekvő parasztsága is. A regény há-

lőszobájának sötétjében nem csupán két "privát", de két osztály is birkózik: ez a viszony nem csupán két ember, de két osztály viszonya. Minél mélyebben magánügy ez a regény, annál inkább társadalmi is!"

Nem csodálható Németh László cinikus ~~viszonya~~ felelete: "Sőtér bírálata az Iszonyról azért volt olyan érdekes számomra, mert egy társadalmi regényt húzott ki belőle, amelyet én, tudomásom szerint nem tettem bele."

Németh László az Égető Eszterben még következetesebben alkalmazza ezt a biológiai realizmust: "Égető Eszter sejtjeiben hordja ezt a paradicsomot." - írja. - "Akárhová veti az élet, ezt a paradicsomot próbálja megszőni azzal az ösztönösséggel és makacssággal, amellyel a pók ereszti a szálait. Míg kislányból nagymama lesz, az életkorok tiz lépcsőfokán figyelhetjük meg ennek a száleresztésnek az élettant, vagy ha úgy tetszik, metafizikáját."

Hogy Németh László sajátos emberszemléletét, az ugynevezett "biológiai realizmust" jobban megérthessük, vissza kell nyulnunk életpályájának egy korábbi szakaszához.

Fiatal orvosként - akkor már irodalomkritikusként is dolgozott - nagy érdeklődést mutatott a belgyógyászat egyik ága, az alkattan iránt. Orvosilag és íróilag sokat ígérőnek, kiaknázatlannak vélte ezt a kutatási irányt. Az alkat megértése: az ember megértése. A megfigyelt alkat sok mindenről árulkodik, arról is, hogy milyen veszélyek fenyegetik az embert. Egyféle okozati összefüggés feltárása a cél. Az író ezt az elvet alkalmazza szépirodalmi és kritikai munkásságában is.

Ennek a sajátos emberszemléletnek legtökéletesebb megvalósulása Németh László szépirodalmi művei közül, az Iszony Kárász Nellijében szemlélhető. A biológiai realista elnevezés helyett helyesebb lenne a lélektani realizmus elnevezés, mivel az író legfőbb szándéka Nelli belső életének hiteles ábrázolása nem annyira a tudatban történeteknek, mint inkább az ösztönök mélyéről elinduló,, a reflexek működésében kifejeződő folyamatoknak. Az az orvosi alkattani iskolázottság fölöttébb termékenyítőnek bizonyult a regényíró Németh László munkásságában is. Ám nemcsak az orvosi alkattanban keresi ennek a szemléletnek az igazolását, hanem a világirodalomban is. Tolsztoj emberábrázolásának kivételességét abban látja, hogy "Tolsztoj inkább századunk orvos-alkattani iskoláinak lehetne őse. Ő alakjait a lelküknél mélyebben,

a biológiai magvukban fogja meg..." Amit elmarasztalás-
ként az Iszonyról írt egyik kritikusa, Németh László
Tolsztoj műveire mondja magasztalásul: "Az elmúlt évek-
ben egy magyar regény megbélyegzésére használták a bio-
lógiai realizmus kifejezést; Tolsztojjal kapcsolatosan
a csodálatunk nyul érte. 28./

A fordulat évét követően a kulturális politika megvalósítandó célnak látta az egységes szocialista realista magyar irodalom létrejöttét, sőt 1951-ben, a párt II. Kongresszusán, valamint az Írószövetség I. Kongresszusán ezt már megvalósítotttnak deklarálta.

A párt művelődéspolitikája végre felvette a harcot a sematizmus ellen. Ennek legdöntőbb fóruma az 1951 április 27-30 között megtartott Magyar Írók Első Kongresszusa volt, ahol alapos önvizsgálatnak vetették alá magukat íróink, költőink.

A személyi kultusz dogmatikus kulturpolitikája, iránymutatása odavezetett, hogy a művészetek /irodalom - festészet - szobrászat/ ideológiai tételek közvetlen illusztrációjára vállalkoztak. A sematizmusról, a dogmatikus kulturpolitikát jellemző fő vonások kiemelésével az MSZMP Kulturális Elméleti Munkaközössége által készített tanulmányában így vélekednek: "A sematizmus időszaka a művészet szerepét egyoldaluan azonosította a napi politika közvetlen szolgálatával; légkörével akadályozta a szocialista építés tényleges konfliktusainak eleven feltárását; a szocialista realizmus optimista humnaizmusát gyakran a konfliktusok illúziós

feloldásával azonosította; a távlat ürügyén a valóság tényleges arányainak, a gáncs nélküli pozitív hős igényével pedig az emberi jellem ábrázolásának eltorzítására indított. E tartalmi hibák durva fogyatékokkal párosultak a sematizmus művészetében: a napi politika közvetlen szolgálatának igényei szerint a sematizmus didaktikusan leegyszerűsített, primitív, naturalisztikus stílusra szorítkozott, amely mellett csak a forradalmi romantikának nevezett, naiv pátosszal fűtött romanticizmus kapott teret, illetve vált előírassá." 29./

A sematizmus hibáira az írókongresszuson jelentős írók mutattak rá, kutatták okait, megnyilvánulásait.

A valóság és elvárás közti szakadék alapvető okait boncolgatja az első nap felszólalói között Benjámin László. Megállapítja, hogy az irodalom sematizmusának okai között

1./ alapvető helyen áll az élet ismeretének hiánya.

Az írók költők néhány napra utaznak vidékre, bányákba, pár hétre üzemekbe és az így szerzett tapasztalatok alapján írják regényeiket.

2./ Másik alapvető ok, ideológiai fogyatékos-
ságokkal magyarázható. "A marxizmus-leninizmus nem vált
az élet teljességét átfogó világnézetté, szenvedélyes
állásfoglalássá, sokkal inkább többé-kevésbé összefü-
gő tételek halmazaként jelentkezik. Ebből ered, hogy
irodalmi műveinkben emberek helyett gyakran tételek
szerepelnek."^{30./}

3./ A parasztság életét ábrázoló művekben is be-
leesnek az írók a sematizmus hibájába. A mezőgazdaság
kollektivizálása kapcsán merült fel az a probléma, hogy
elsősorban a középparaszt megnyerésével lehet megoldást
találni a szocializmus építésére falun. Szabó Pál inga-
dozó középparaszt figuráiról beszél, amelyek színművek-
ben, filmekben, regényekben "ingadoznak", nem tudnak
dönteni. De a középparaszt és a szegényparaszt szövet-
ségére is kitűnő sémát találtak íróink! "...a szegény-
paraszt-fiu a középparaszt-leány szívével együtt az apa
szívét is megnyeri. De amikor fél esztendőn belül négy
írásműben - Sándor András és Szeberényi Lehel regényei-
ben, Sarkadi Imre és Cseres novelláiban - nyerik meg i-
lyen módon a középparasztot, az nincsen rendben. Meg-
kérdézhetné az ember az illetékes íróktól: mi történik
azzal a középparaszttal, akinek nincs lánya, vagy csu-

nya lánya van? Kimarad-e a munkás-paraszt szövetségből? És a szegényparaszt-lányok pártában maradnak-e, vagy újabb irói leleményként - őket középparaszt-fiukkal házassítják össze? Látjuk, hogy itt a középparasztkérdés és a szerelem ábrázolásának sematizmusa egyaránt fenyeget."

3./ Végül a költészetről beszél Benjámín László, megállapítva, hogy Darvas Józsefnek a költészet elsőbbségéről mondott szavai nem igazak, a költészet hanyatlik. Tartalmi okokból, formai okokból egyaránt szegényes költemények születnek. Tipusversek bizonyítják a "költői képzelet lustaságát", a nyelv elszürkítése eredményezi a program-versek sorát még jó költőktől is.

- a politikai aktuális jelszavait gyurják egy versbe, "rimbeszedett leltárt alkotnak" olyan költők, mint Somlyó György:

"Ne verset akarj költeni,
zörgetve üres szavakat.
Akard a tervünk sikerét,
szétágazó nehézipart,
sok traktort, amely mélyre szánt...
és így tovább.

- még gépiesebb, szürkébb Takács Tibor verse. Az eszmei szegénységet hordozza magában mondanivalója:

"Itt kovácsműhely épül, itt lesz majd a fujtató,
ott kohó épül, koksztrőő, hatalmas kombinát,
vasolvasztó és hengermű. Nekünk a terv segít,
a kikötőben a daru nagy lánckarjaival
emeli ki a mély hajó lapuló terheit,
hogy épüljön a kombinát, az új nehézipar."

- a következő verssorok mintapéldái annak, hogyan lehet az egyszerűséget összetévesztve a szürkeséggel, a közvetlenséget a prózaisággal, pátosz nélküliséggel verset írni:

"Mi is ugyanugy csinálunk, ahogy Ti,
összeszámoljuk minden elsején,
mennyi a pénzünk, mi kerül belőle.
Nekem most cipő, Jutkának kötény.
Ennyi és ennyi lesz a villanyszámla,
ha minden jól megy, könyveket veszünk,
jövő hónapban rádiót, részletre."

Benjámín László úgy véli, hogy a sematizmus hibájából a költészet nem lábalt ki - mint ahogy azt Darvas József

kongresszusi nyitóbeszédében elmondotta. Előrelépésnek számít az is, hogy most már nem programként jelentkezik a sematizmus, csak költői "tulkapásként" a gyakorlatban: versekben.

Sylvester Jánosra hivatkozva, nyelv tisztaságáért száll harcba Karinthy Ferenc. Az ő felszólalásának néhány pontját azért érdemes felidézni, hogy képet kapjunk arról, hogy a helytelenül értelmezett "nyelvujítás, nyelvteremtés", valamint a nyelv megtisztítása az érthetetlen "felesleges" kifejezésektől hogyan segítette elő a sematizmust a forma terén.

Karinthy Ferenc lelkesedve állapítja meg, hogy a nép "éber, friss és gazdag nyelvteremtő ereje" új politikai és szervezeti kifejezések egész sorát teremtette meg: "A legtöbb fiatal szó a munkára, pontosabban a megváltozott szocialista munkára vonatkozik. Ilyen pompás új szavak: a munkaverseny, élmunkás, élüzem, rohammunkás, munkamódszerátadás, tapasztalatcsere, vállalatvezető, gyorsvágás, melegcsákányvágás, olvasómozgalom, stb. Egy nép magasra szárnyaló öntudatának vallomásai e kifejezések!"

Hogy az irodalmi nyelvet semmiképpen sem gazdagíthatták a fenti szóösszetételek, az biztos. Együttal bizo-

nyos az is, hogy azok az irodalmi művek, amelyekben előfordultak, vagyéppen akár hemzsegték is az ilyen szavak, semmivel sem különböztek a napilapokban, sajtótermékekben olvasható, "munkaértekezleteken, röpgyűléseken" elhangzó program-szövegektől.

E nyelvhasználat eredményezte az irodalom tankönyvizüvé válását, de a költészet szónokiasságához, őszintétlenségéhez is hozzájárult. Ezt bizonyítják többek között a Csillag című irodalmi folyóirat 1949, 1950, 1951-es évfolyamaiban Kónya Lajos, Kuczka Péter, Fodor József, stb. költők versei.

Karinthy nemcsak itt téved. A nyelv tisztaságának megőrzése érdekében Veres Péterbe is beleköt: "...e nyelvi gazdagság Veresnél néha öncélu, tudálékos lesz. Például: "A telkeken a paréj, porcsin, a porongokon a tippan, a laposokban a sárkelet, a szikeken a libatippan és a bárányüröm ugy nekiindult, mintha tavasz volna..." Az ember ilyenkor hirtelenjében nem tudja, re gényt olvas-e vagy Jávorka nagy Növényhatározóját."

Nem lehet igazat adni Karinthynek. Bár a szövegkörnyezetből kiemelt mondat így elmondva valóban Jávorka Növényhatározója egyik fejezetének tűnhet. Ha azonban Veres

Péter ezt kihagyja, vagy jobban ismert neveket használ, esetleg a latin kifejezéseket, semmivel sem lett tisztább és érthetőbb a szöveg, sőt szegényebbek lettünk volna kedvesen hangzó tájnyelvi növénynevekkel.

Ugyanez vonatkozik a közérthetőség védelmében kifogásolt művek mondataira: "...az író célja, azt hiszem, az, hogy amit leírt, az olvasó el is tudja képzelni. Mit szóljunk a tehetséges K.Nagy József következő mondatához: "A pályamester úgy ugrott fel, mint akinek a fenekébe tormát dugtak."

Karinthy izléstelennek és alpárinak nevezi ezeket a mondatokat a regényekben, mondván az írók, költők /köztük ő maga is/ azt hitték, hogy ezek a kifejezések a munkásosztályra jellemzőek.

Ugyancsak a költészet sematizmusáról, a nyelv, a forma elszürkítéséről beszélt Földeák János, aki megállapította, hogy a költők a szocialista költészetet és a vezércikkírást keverték össze. Ezzel alátámasztja azt, hogy Karinthy Ferenc által "pompás új szavaknak" nevezett mozgalmi- és vezércikkekből kölcsönvett kifejezésekkel nem lehet valóban költészetet létrehozni, még akkor sem,

ha nyugati verskultúrával, és a szavak zenei hatásának megteremtéséhez viszonyuló kitűnő érzékkel ötvözik ezt.

Déry Tibor felszólalásában szintén a sematizmus jelenségéről beszél. Érint azonban egy - az Irókongresszuson felvetett - témát: íróink, költőink nagy része meghatározta hovatartozását. Déry Tibor lelkiismeretvizsgálatnak véli, elvégzendő feladatnak. "Az első kérdés, amelyet az író, de kiváltképpen a fiatal író minden önvizsgálat során felvetni kényszerül, nyilván az: hogy miért ír? Azért mert tehetsége van? Az nagy dolog, de nem elég nagy. Számtalan példáját ismerjük azoknak a tehetséges művészeknek, akik a mesebeli vándorlegény módján a talált aranykincset egy repedt számárbőrre cserélik be. Mi sem egyszerűbb, mint elherdálni a tehetségünket s talán csak egy dolog van, ami könnyebb: rosszul élni vele. Ha az írónak a tehetsége mellett nincs becsülete is, akkor nem csak az a veszély fenyegeti, hogy elvesztegeti magát, hanem az a sokkal nagyobb veszély is, hogy elárulja a tehetségét. Elárulja, vagy áruba bocsátja: nyelvünk egy tőről származtatja a két fogalmat. Akinek tehetsége mellett nincs meg a becsülete is, az csak félkézzel tudja megmarkolni az igazságot, amelyet képvisel, élete nehéz perceiben pedig teljesen ki fogja eresztetni az ujjai közül." 31./

Déry Tibor ezzel az állásfoglalásával az írói magatartás mélyében meghuzódó hibákra utal. A szocialista realizmus téves értékelése, a sematizmus csupán a formai megnyilvánulása egy helytelen írói hozzáállásnak.

Déry elsősorban a fiatal, kezdő írók műveiben keresi a sematizmus vonásait, a tévesen értelmezett szocialista realista felfogás nyomait, a formalizmus /forma keresése/ utjait.

A fiatal írók antológiájában tehetségtelen emberek írásai között tehetségeseket is talál, akiknek azonban "...a hibái oly veszedelmesen hasonlítanak egymásra, hogy nyilvánvaló: itt nem maga az egyes tehetség a ludas, hanem legtöbbjükénél az alapvetően hamis írói magatartás, ennek a hibái ütköznek ki munkáikon. Hamis a valósághoz való viszonyuk. Nemcsak az élet elégtelen ismerete, hanem elsősorban az eltökélt irodalmi szándék az, amely megrontja munkájukat."

Két példát idéz Déry. Az egyik novellában két egyetemi hallgató szeretne összeházasodni, de nem találnek lakást. A kiadó szobák gazdái valamennyien "szemenszedett ellenforradalmárok". Végül a vőlegény a homlokára csap és elmegy a kerületi tanácshoz, ahol csak azért kell

tíz percig várnia, mert egy "lenyalt fejű ellenforradalmár"-t mutat be az író, majd az ügyintéző kedvesen elintézi az ügyét és három nap alatt lakást kap. Déry így folytatja: "Nem kell sok szót vesztegetnem annak bebizonyítására, hogy ez a novella az első szótól az utolsóig hazugság. Budapest évi szaporulata 50.000 lélek, tehát évi 25.000 lakásra volna szükség, hogy minden házaspár lakáshoz jusson, ezzel szemben az idei terv úgy tudom kb. 10.000 lakás építését írja elő... Ez egy különösen kirívó példája a valóság meghamisításának!"

A másik "hamisítást" az "izetlen, szagtalan, ostoba" séma kedvéért az a fiatal író követte el, aki novellájában hegesztő munkásról ír, aki 4-5 órája dolgozik rettenetes forróságban, szédül, köhög, remeg a lába, de így kiált fel: "a mi hegesztőpisztolyunk lángja is az imperialista gyilkosok mellét égeti!"

Ahogy Déry Tibor a novella, regény, színművek sematikus tartalmát, formáját elemezgette, Juhász Ferenc ismét a költészethez nyult vissza. Meglehetősen személyeskedő módon Zelk Zoltán, Benjámin László és Kónya Lajos verseiből idéz versszakokat, bizonyítván: önkritika helyett,

a "nagyokat" kell figyelmeztetni elkövetett hibáikra, mert a szocialista realista költészet "kiváló művelői" példaképként szolgálnak a fiatal költők számára, s ezek miatt a hibák miatt "rossz példamutatók".

Helyzetértékelésében három tényben látja a témaversek elterjedését:

- az irodalmi élet nyílt tendenciája: a lapok nem hoznak le olyan verseket, amelyekben nem fordul elő "egyszer vagy kétszer a Párt, az ötéves terv, vagy legalább is a szabadság szó említése."
- programköltészet uralkodik: "a történelmi fejlődés eme szakaszában elsősorban üzemi költészetre van szükség" - jelentette ki az Írószövetség költői szakosztálya.
- a komoly tehetségek, a már befutott költők sematizáló példáján okulva a kisebb tehetségű költők is típusversekkel árasztják el az irodalmat! 32./

Hogy az ilyen felületes helyzetelemzés mennyire nem oldja meg a sematizmus problémáját, bizonyítja, hogy

még másfél-két évig "élő hibának" számít, és majd csak 1953-54 körül tűnnek el az irodalomból az "egy kaptafára" irt művek.

A sematizmus valódi okainak feltárásához Lukács György járt a legközelebb. Felszólalásában elemezte, hogy a sematikus irodalom "másik oldalról" esik bele a polgári irodalom hibáiba. "A dekadens polgári irodalom azt mondja, hogy a tudatosságot úgy ábrázoljuk - ahogy az nálunk gyakran megtörténik - hogy a kommunista tudat nem áll másból, mint hogy az alakok bizonyos elvont szólamokat unos-untalan elismételnek, s ha az író ezekhez még hozzáteszi, hogy ezeknek a szólamoknak csodatevő hatásuk van, hogy ugyyszólván ráolvasással megoldanak minden társadalmi és emberi problémát, akkor mi is szöges ellentétbe kerülünk a valósággal. A tudatosság akkor a sematikus ábrázolás következtében nem egyéníti a kommunistákat, hanem elszűrkiti, elvont sémává torzítja őket. Így a sematikus ábrázolás más oldalról oda érkezik meg, ahová a dekadens: gyakorlatilag tagadja a tudatosság jelentőségét az ember egyénisége fejlődésében és megteremtésében."

Az Írókongresszus résztvevői közül még többen hozzászóltak a vitához. A sematizmus felszíni jellemzésével nem is volt probléma, az helyesnek bizonyult. Ám a jelenség-

gel foglalkozó kulturális politika, kritika és Révai az összefoglalásul elhangzott beszédében maga sem vette figyelembe, hogy "a sematizmus alapoka épp a valóságban megmutatkozó torzulásban s elsősorban a párt szektás vonásaiban keresendő, tehát nem irodalmon belüli ok van, hanem a "valóság" és "elvárás" közti feszültségből ered." 33./

Az Irókongresszust követően megjelenő - változatlanul sematikus tartalmu, formájú - írások hatására a vita újból fellángolt. 1952. februárjában Lukács György a Csillag hasábjain a sematizmus valódi leküzdésének lehetőségeit fontolgatja. Irodalom és művészet mint felépítmény című cikkében a következőket mondja: "Nem igaz, hogy a sematikus művekben tulteng az eszmei tartalom. Ellenkezőleg. Ha megnézik a sematikus műveket, azt fogják találni, hogy éppen eszmei tartalmuk a legelvontabb, a legszegényesebb. A politikai tartalom az ilyen sematikus művekben mint üres kongó frázis jelentkezik, és az ilyen tartalom megtestesítése eleve lehetetlenné teszi a gazdag élet-ábrázolást."

Felszólít annak veszélyére, ha a tartalom elkerüli a sematizmus csapdáit, a forma is veszélyeket rejteget magában: ha a nyelvezet realiztikus akar lenni, nehogy sematikus legyen!

Fehér Klára: Az Őrs pályát választ című novellája alapján bizonyítja be Lukács György, hogy a belső mozgatóerők ábrázolására való törekvés biztosíthatja egyedül a sematizmus leküzdését!

Irodalmi folyóiratunkban, a Csillagban /amelynek szerkesztő bizottságában olyan nagy írók foglaltak helyet, mint Déry Tibor, Kassák Lajos, Nagy István, Nagy Lajos, Szabó Pál, vezető költője pedig Zelk Zoltán/ 1951-52-ben változatlanul hemzsegték a sematikus írások.^{34./} A képzőművészet sem volt mentes, bizonyítják ezt a Képzőművészeti Kiállításokról készült listák, amelyeken a kiállított képek, szobrok, stb. címe, vall témaválasztásáról.^{35./}

A fordulat évét követő három-négy évben a magyar irodalomban látszólagos egység alakult ki. Alkotóelemei egyrészt az emigrációból hazatért kommunista írók /Illés Béla/, a volt "népi" írók /Véres Péter/ és az újonnan fellépett, a Párthoz csatlakozó fiatal írók /Kuczka Péter/ voltak.

Azok az írók, akik nem találták helyüket egyik csoportnál sem elhallgattak vagy elhallgatásra kényszerültek.

Ezek közé tartozott Illyés Gyula, akit a Kongresszus első napján egy Kövesi Endre nevű fiatal író /azóta vajon hol lehet?/ felszólított, hogy döntsön hovatar-
tozásáról, lépjen ki a hallgatás homályából, nyilatko-
zon véleményéről, terveiről, szólaljon meg.

Hasonló provokatív hangon szólalt meg Sándor András, aki a paraszti témaválasztást indokolva kitért arra, hogy Illyés Gyula ismeri a magyar paraszt tegnapiját, "no de ha megállt a tegnapiánál, meg tudja-e festeni mai arcát?" Kijelenti még: Illyés Gyula ismeri a 30-as évek Puszták népét, "de ismeri-e ugyanúgy a puszták népét ma?"

Más utalás Illyés "persona non grata" rangjára az irodalomban:^{36./} Szabó Pál felszólalásában panaszko-
dik a lektori munkára és elmondja, Isten malmai című regényéből a lektor jóváhagyása nélkül hagyott ki egy mondatot. A mondat a következőképpen hangzott: A csendő-
ver a parasztot és közben mondja: "Kell neked Illyés Gyula Oroszország című könyvét olvasni? Püff. Odavág neki." Kihúzták.

Ugyanez a Szabó Pál Illyésről "anekdotázva" elmeséli, hogy egy alkalommal együtt vacsoráztak "...tojásrán-

tottát - ezt soha nem szerettem valami tulságosan, így hát nem szerettem akkor sem - " és az Illyéstől kapott mesterségbeli jótanács ennyi volt: "...ha nem vagyok kommunista, úgy nem ér az egész fenét sem, hiába is írkálok akármit össze-vissza."

Illyés válasza a fiatal költőnek, Szabó Pálnak és az egész Irókongresszusnak megdöbbentő: felolvassa Az építőkhöz című versét.

"Állványok, frissen fölrakott falak..." kezdi sorait és a Dunaujvárosi építkezések monumentalitása ihlette képek sora bontakozik ki előttünk. Képet kapunk arról, hogy a költő bizalmatlan, úgy érzi az építőket kell figyelmeztetni:

"Mert kettős mind a jóirányu tett:

épít, ha ront, s fordítva....

... Kettős küzdelem hősei

az új épületeken rajtatok

fordult meg: börtönt rakjatok

vagy bástyát, jól vigyázzatok!

Téglát téglára! Egy világ

zárja veletek s azon át

nyitja győztesen kapuját.

A vers utolsó szakaszában a visszatérő refrén-szerű sorral "...állványok, frissen fölrakott falak.." bevezetett gondolatok azt bizonyítják, Illyés még az utkeresés, tájékozódás időszakában van, nem találta meg még helyét az új, számára ismeretlen, idegen viszonyok között. Az ezer éves kitagadottságra utal és arra, hogy jelen pillanatokban még csak az alap építése folyik és még az sem fejeződött be:

"ez az alap
a lépcső, melyen ember sorba lép
végre a nép;
állványok, frissen fölrakott falak,
a kitagadt
tömeg ezen át leli meg magát,
igy lel hazát."

Végül mintegy a jelenben a jövőt látja meg és figyelmeztet:

"leomlanak
bálványok, trónok, égi-földi szentek,
de nem amit a munka megteremtett."

Dunaujváros az országot építés jelképévé válik Illyés versében. A társadalmat építő munka kettős jellegű:

egyrészt szolgálhat jó ügyet, de szolgálhat rossz ügyet is. Illyés habozik, amit biztosan érez, kételyeit a személyi kultusz dogmatikus kulturpolitikájával szemben azt is megfogalmazza Az építőkhöz utolsó részében. 37./

A felszabadulás után Illyés új hittel, lendülettel folytatta tevékenységét. A magyar költők nagy részének reménytelenített vagy dacosan sértődött hallgatása idején egymás után jelentek meg a demokratikus országépítést üdvözlő nagy versei /Megy az eke, Cserepezők, Amikor a Szabadsághidra a középső részt felszerelték, stb./.

Földosztásról írott riportjai is helyesléséről számolnak be /Honfoglalók között, 1945/.

Írói tevékenységét azonban a szocialista átalakulással szembeni fenntartások és kételyek jellemzik. Számos munkájában félre nem érthetően az új társadalmi rend iránti kételyeit, kétségeit szólaltatja meg. Az ötvenes évektől demokratikus elkötelezettségét humanista eszméivel ötvözi. Bizik az emberi haladásban, a társadalom, az egyén mind eredményesebb együttműködésében.

Az ötvenes évek elejétől drámáinak sora /Dózsa, Kegyenc, Különc/, de versei és nyilatkozatai különállását és fenntartásait szólaltatják meg egyre nagyobb hangsúllyal.

Hatalom és erkölcs szembenállításában, fölerősödő nemzeti aggodalmaiban nemcsak a személyi kultusz indokolt bírálataát találjuk meg: új műveibe a nemzeti "veszélytudat" is beleszövődik. A felszabadulással kinyíló új reményeket nem látta teljes mértékben igazolva; az a meggyőződése, hogy a kezdeti lendület megtört, s a nemzeti történelmet megint a nagy lehetőségek elsikkadása kezdi jellemezni.^{38./}

Nem kedvezett Illyés habozásának az sem, hogy a dogmatikus kulturpolitika baráti kapcsolatok felszámolását kérte tőle számon /Németh László, Kodolányi/. A Válasz 1947 januári számában olyan kijelentést tesz, hogy politikai okokból félreállított nagy írók hallgatása nem tesz jót sem az irodalomnak, sem íróegyénségek meggyőzésének, belső lelki fejlődésük útján nem mozditja elő őket.

Horváth Márton a Szabad Nép hasábjain válaszol erre Illyésnek: "Illyés arra a konzekvenciára jut, ha ezeket az írókat kirekesztik, akkor nem lesz irodalom Magyarországon. Először is: nekünk eszünk ágában sem volt ezeket az írókat kirekeszteni. Németh Lászlót idestova egy évvel ezelőtt Lukács György invitálta vissza az iroda-

lomba, Major Tamás darabokért ostromolta. Kodolányi ellen az a fő kifogás, hogy egy homályos szándéku jobboldali ujság vezércikkírójaként tért vissza és nem szépirodalommal. De az az állítás, hogy vagy ők az irodalom vagy nincs irodalom - jogosulatlan."^{39.}/

Egy évvel később, a fordulatot közvetlenül megelőző időszakban Horváth Márton Illyésről írott értékelésében megállapítja, hogy Illyés még mindig egy helyben topog, s ez az ő részéről tulajdonképpen lemaradást, illetve visszalépést jelent. Kritikusan szögezi le, hogy "Illyés a türelem, a kivárás prófétája, akinek szívét megdobogtatják néha az ujjaépítés képei, a hidépitők, vagy cserepezők munkája, de máskor - és többször - a bajt, a végzetet látja tornyosulni fejünk felett, a honfibu gyászos hangjait pengeti."^{40.}/

Ezeknek az éveknek a kétségei, a hallgatás ideje alatt írt versekben fogalmazódnak meg, a majd tíz évvel később kiadott Kézfogások című kötetben. A kötet igazolta, hogy régi gondjai élednek újra, megjelentek a paraszti és a nemzeti tartalmu különállás motívumai. A magyarságtudat /Árpád, Szekszárd felé/, a parasztsághoz tartozás /Egy bagón, Nagybátyám, Elégia egy

öreg vincellérről, Göcsejben/ alkotta versei fő mondanivalóját. A kötet gondolati magvát adó versek /Bevezető, Bartók, Mors bona nihil aliud/ azonban arról vallottak, nem kívülállóként vállal felelősséget, hanem már tudatosan leteszi voksát a "hazugul szép énekek" helyett a külső és belső harmónia kialakításán. /Bartók/

Hogy Illyés belső vívódásait, határozatlanságát és tulajdonképpen bizalmatlanságát jobban megértsük a Kézfogások megjelenésének előtti időszakot kell jobban megvizsgálni. "Hosszu évekig hogyan tükrözte a felszín az Illyés kérdést? Egyik oldalon "társadalmi türelmetlenség", a másik oldalon "költői passzivitás". Egyik részről a "jogos megítélés" másik részről pedig az "indokolt védekezés". Ez a felszíni kép a kritikát is befolyásolta. Holott Illyés igazi viszonyát az új valósághoz csak versei tükrözik. De azok világosan tükrözik nemcsak "nézeteinek ellentmondásait, hanem e nézetek kiteljesedését is. A "tapasztalati" szocializmus találkozását a mindent magába gyűjtő nagy folyamattal: a népek szocializmusával. Ezt a találkozást másként küzdi ki, mint ahogy sokan várták tőle. Nem az általános eszmék síkján, hanem a konkrét emberség szférájában. Itt egyeztetni azt, ami közös az ő szívében és a szocialista emberiség törekvésében.

ben. Tehát nemcsak oldalra, előre is néz. Mert meglátja és kimondja, hogy miként gyarapszik az emberség és az emberiség: "...s nőjön, mely szemünk láttán áll elő, az a sorsunkat is kézbe-vevő emberi új erő!" Nem kétséges, hogy a szocializmus valósága jobb a múlt valóságánál. Ez Illyés verseiben mint a tapasztalati tény igazsága jelenik meg." 41./

Amíg azonban Illyés idáig eljutott, hosszú volt az út. Visszatérve az Írókongresszuson elhangzott Az építőkre, Révai József válasza az irodalmi időszakossággal kapcsolatban Illyésnek szólt.

Révai egyetértett Illyésnek azzal a gondolatával, hogy valaminek az időszakosságát végső fokon a holnap dönti el. Kifejtette azonban, hogy a párt vezetése és kulturpolitikája a jelenre mond igent, és erre az igenre építi azt az igent, amit a jövőnek mond. Illyés ezzel szemben a jelenre vagy semmit, vagy nemet mond.

Levegőverző feleletnek nevezi Illyés válaszát, hogy Kövesinek verssel felelt. Egyben megkérdezi: "De felelet ez a vers?"

Vallomás, kiállítás - véli Révai - és ismét kérdez: "De ki tudja, hogy erre a lépésre továbbiak következnek-e, hogy erre az "egy lépésre előre" nem jön-e "kettő visszafelé"?"

Illyés határozatlanságát valamiféle "kettős kötöttséggel" magyarázza. Kötöttség olyan barátokhoz, akik "a szocializmust építő népnek hátat fordítanak". A másik kötöttség pedig a magyar néphez fűzi. Révai feltevésként szabja, hogy a két kötöttség nem élhet együtt, az egyiket tehát fel kell számolni. "Nem kétséges, hogy melyiket" - jelenti ki Révai, Németh Lászlóra, Kodolányira, stb. célozva. Végül az Írókongresszus osztatlan lelkesedése közepette így fejezi be kérdésekkel megtűzdelt beszédét: "Harcolunk Illyés Gyuláért. Harcoltunk és harcolunk elsősorban akkor, amikor szókimondóan megmondjuk neki az igazat és keményen bíráljuk." 42./

Egy évvel később, az MDP III. kongresszusán Révai újra felszólítja Illyést: "...szeretnénk, ha Illyés Gyula is végre a jelen felé fordulna és a szocialista építés szolgálatába állítaná nagy tehetségét." 43./

Illyés metamorfózisát majd csak az 1961-ben megjelenő Uj versekben tükrözi, s ez nem hizeleg a "forradalmi"

kritikai türelmetlenségnek. "Illyés szemléletének átalakulása elsősorban nem ideológiai jellegű. Tapasztalati. Óvatosan és feltételesen mérlegel. De amit kimond, annak van emberi és költői hitele. Majdnem mindig kérdésfeltevő. Igent ritkán mond. De mihelyt kérdéseit bizalommal teszi fel, tuljuttott a közömbösségen és a tagadáson. Ez a kérdésfeltevő magatartás nem a szocializmussal szembeni bizalmatlansága. Költői megnyilatkozásának formája, amely jelen van a Puszták népé-ben is. Tapasztalatra épít, de nem ösztönös. Saját maga akarja levonni az eszmei konzekvenciákat. De mindenekelőtt az emberi következtetéseket. Hogy ebben óvatos és aggályos, ehhez talán köze van egész lényének. Multjának és emberi tulajdonságainak." 44./

Illyés Gyula az emberi értelem szivós "föld szelidítő" harcának képviselője. Érthető, hogy Lukács értékrendjének legmagasabb fokára az élő magyar irodalomból Illyés Gyulát és Déry Tibort emelte ki a későbbiekben, és bár ez a kiemelés bizonyos fokig abszolutizál az irodalomtörténeti mult magányos hőseinek mintájára, ha Illyés ellentmondásos személyiségét nem intézzük el "egyszerűen", hanem emberi tényezők figyelembevételével behatóan vizsgálgatjuk műveiben megjelenő lelki önéletrajzát, egyet kell értenünk Lukács Györggyel.

Az Irókongresszuson felvetett problémák között még jelentős helyet kapott a pozitív hős megteremtésének kérdése, a szocialista realizmus térhódítása, a témaválasztás problémái. Hangot adtak íróink költőink elégedetlenségüknek, a kritika tevékenységével kapcsolatosan is.

A kiadók lektorainak tevékenysége visszatérő probléma volt. Sokan a sematizmus hibáit annak tulajdonították, hogy a kritika nem siet segítségükre, valamint a nyomdák, kiadók, lapszerkesztők "beleszólása" a különben egyéni hangú, nyelvezetű, formájú írásoknál is a sematikus vonásokat eredményezi. A lektorok szűklátókörűsége a "vonalasság" jelszavával kihuzat vagy betetet művekbe sem témájához sem formájához nem illő dolgokat. Az irodalmi bürokratizmus felszámolását is célul tűzték ki.

Az Irókongresszus után, 1952-ben néhány mű valóban kísérletet tett a valóság szélesebbkörű ábrázolására, merev értetlen kritika fogadta azonban ezeket.

Az irodalmi élet tényleges változására csak 1953-1956 között kerülhetett sor, a kulturális politika ujjaértékelése révén.

Az 1953-56 közötti időszakban az elmúlt időszak hibáit próbálták korrigálni. Az írók körében ez megrázkództatást okozott, annyira, hogy valójában a kibontakozás csak a hatvanas évek körül érkezett el.

1953-tól, az új kormányprogramtól 1956-ig, az ellenforradalomig terjedő időszakban a kulturális politikát és az egész magyar irodalmi életet nagyfoku kiegyensúlyozatlanság, tétovázás, zavar jellemezte. Ez a dogmatikus kulturpolitika közvetlen korrekciójában, kompromisszumokra, félmegoldásokra való hajlamban mutatkozott meg.

Az irodalom iránti felfokozott érdeklődés, a művész megnövekedett politikai szerepe újabb feszültséget okozott.

Nehéz és bonyolult helyzetben voltak irodalmi folyóirataink. Az Irodalmi Ujság Illés Béla szerkesztésében az újat akaró írók vitafórumává lett. A lap állásfoglalását igyekezett a kulturális politikának megfelelően alakítani és ezért harcot indított a Csillag ellen, "az irodalom szabadságát" a "teljes nemzeti egység" alapján követelte.

A Király István főszerkesztésével vezetett Csillagnak szerepe volt abban, hogy a félreállított íróknak helyt adott, támogatta az új törekvéseket, más művészi területek alkotóit is megszólaltatta. Megjelentették Németh László Galileijét, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Illyés Gyula verseit.

A Csillag hasábjain megszólaltatta a különböző irányzatokat és nemzedékeket, a magyar irodalom széles skáláját mutatta be.

Közvetlenül 1956 előtt kétféle elégedetlenség hatott az irodalomban: - fellazító, és a politikai helyzet kínálta lehetőségeket kihasználó szerepeket kínált az íróknak. Ez a széthulló ág. 1956 után darabjaira esett, akik ebbe a csoportba tartoztak, disszidáltak, öngyilkosok lettek, eltűntek az irodalom porondjáról.

- a másik ág átélte a korszak válságát, felelősséggel, magas művészi fokon fejezte ki kételyeit, tehetetlenségét, döntésképtelenségét. Ide tartozik Benjámin László is, akinek volt "hallgató szakasza", de ez az önmagát is felelősségre vonó költő problémáiból fakadt. Ezt tükrözte Két évtized című verse is.

Benjámín László költészetét a felszabadulást követő években a koalíciós idők furcsa viszonyai között egyfajta vivódás jellemzi. A "türelmetlen" munkásköltőkkel szembeni ellenszenv is bántja, önvizsgálata után büntudat gyötri, hogy nem tett egykor még többet a szabadságért /Három kétely kapujában/. Számára fontos a morális harmónia, tisztában van a történelmi mult megannyi buktatójával. Tisztaság című versében követelményként írja le: "Önmagát mossza meg előbb, ki tisztogatni jött..."

A fordulat éve után pályája emelkedik, sőt a sematizmus csapdáját is sikerül elkerülnie egy darabig. Az ötvenes évek elején aztán költeményeinek megritkulása is jelzi: a korábbinál súlyosabb és mélyebb meg rázkódtatáson megy keresztül. Egyetlen élet című kötet 1956-ban jelent meg, a személyi kultusszal együttjáró politikai, társadalmi visszásságok, törvénytelen-ségek kiváltotta megdöbbenésének ad hangot. A Két évtizedben lelki önéletrajzként így fogalmazza meg gondolatait:

"Ügyetlen választottál, látod, amikor engem:
Lélek kalandosát, örökkön tépelődőt,
kapkodót, megviselt idegzetű elődök
nyugtalan ivadékát: költőt, kinek nem izlett

a testi munka malma, se hivatal, se üzlet;
ki volna bárhol is, sosincs egészen ottan;
busong csak, a világ bajával megrakottan."

Az 1956-ban készült vers kifejezi a tépelődő költő lelkiállapotát, önértékelését. Tisztában van azzal, hogy a bonyolult viszonyok között is hűnek kell maradnia, elkötelezettségét vállalni kell bármi áron, erről pedig így ír a Két évtizedben:

"Nem ittam életemnek fenékig még a rosszat,
sebek várnak, kudarcok, csont-hajlító Canossák
s az ördög tudja, még mik - s nem bírok szökni mégsem.
Valamit kezdtem ifjan; hát lássuk, mire végzem!
Sorsom előre lódit? korán a föld alá tesz?
Nekem e sors fonákja, a rossz is - mint a mágnes.

Az ötvenes évek végének, hatvanas évek elejének epikájában új szemlélet hódított tért: témaválasztásukban az írók a szocialista társadalom emberi-erkölcsi konfliktusait örökitették meg. Az ötvenes évek közepén bemutatkozó új írógeneráció - Sánta Ferenc, Kamondy László, Szabó István, Moldova György, Csurka István, Fejes Endre és Galgóczi Erzsébet - új hangot hoztak az irodalomba, valóságigénnyel fordultak az élet változó jelenségeihez.

A hatvanas évek prózája változatos színekkel mutatta be a különféle társadalmi rétegek helyzetét. A munkásság életét ábrázolta Fejes Endre Rozsdatemetője, Kertész Ákos Makrája, Földeák János, Vészi Endre, Molnár Zoltán, Gáll István, Jókai Anna regényei, valamint Moldova György és Szakonyi Károly elbeszélései.

Kertész Ákos Makrája különös egyéniség életét mondja el, egy munkás személyisége bontakozik ki előttünk, mintegy belső lelki önéletrajzként. A munkásélet, a munkásvilág olyan mértékben ábrázolódik a regényben, amennyire az Makra gondolkodása és cselekedetei által jelentőséget kap, amennyi az ő személyiségének közegeként szerepel.^{46./}

A Sikátor és a Névnep szereplői is munkásemberek, nem hősök, nem tűnnek ki semmivel a hétköznapi munkásemberek közül, mégis típust teremt Kertész Ákos. A Névnep szereplőiben azt a kisembert /a feleség személyében/ aki egy napon arra ébred, nem megy tovább a világ a maga kerékén, változtatni kell rajta, s mikor a konvenciók, az együttélés szabályai visszarángatnák a földre, kiábrándul férjéből, barátaiból, környezetéből. A Sikátor Bognár Vincéje pedig munkászerető, vidékről érkezett munkásember, aki hordozza magában még az ötvenes évek vidékről felke-

rültjeinek otthonról hozott gátoltságát, előítéleteit. Szerelmi élete zsákutcába fut, nem tudja megváltani párját, aki meghal.

Fejes Endre Rozsdatemetőjéből született egy fogalom, ami azóta is használatos: a hábetlerizmus. "A hábetlerizmus egy olyan fajta családi belterjesség, amelynek gyökerei még a mult társadalmi valóságába nyulnak vissza. A mai kispolgárosodás, ha rokonjelensége is, eredete szerint voltaképpen egészen más. Az öreg Hábetler magatartását és gondolkodását - lényegében - a társadalmi termelésben elfoglalt helye és szerepe határozta meg. S következésképpen a családját is." 47./

A paraszti világ korszakos változását mérték fel Veres Péter Kelletlen lány, Szabó Pál Tiszán inne, Dunán tul, Tamási Áron Szirom és Boly, Sánta Ferenc Husz óra és Galambos Lajos Zsilipek című műve, Csák Gyula és Csoóri Sándor irodalmi riportjai, Tatay Sándor, Doboz Imre, Mocsár Gábor, Galgóczi Erzsébet, Szabó István és Végh Antal regényei.

Sánta Ferenc Husz órájának pozitív hősei értékes emberi tulajdonságok hordozói. A paraszt forradalmár megtes-

tesítője "igazgató Jóska". A jelen és a jövő szorosan összefügg a multtal, a mult és jövő erői egyszerre működnek benne. Különös és jelentős személyiség, egy megváltozott életmód és világkép képviselője. 48./

Irók egész sora foglalkozott az értelmiség helyzetével és kérdéseivel. Németh László az Irgalomban, Remenyik Zsigmond az Ősök és utódokban, Illés Endre a Kettős körben, Kolozsvári Grandpierre Emil A boldogtalanság művészetében, Sarkadi Imre A gyávában, Szabó Magda a Freskóban, Fekete Gyula Az orvos halálában, Bárány Tamás a Város esti fényben, Somogyi Tóth Sándor a Próféta voltál szivem lapjain vetett számot a régi és új értelmiség világképével, morális problémáival.

Somogyi Tóth Sándor a Próféta voltál szivem főhősében egykor sikeres ujságíróként ábrázol, aki idegösszeroppanás után próbálja kibogozni, hol rontotta el életét, keresi összeroppanása okait.

Forradalmárnak indult eredetileg, "prófétának" vélte magát, az ötvenes évek szektás vezetésének demoralizáló hatása azonban elkeserítette, kiábrándulttá tette. A személyes érvényesülés, a kényelem, pénz fontosabbak számára fiatalkori eszméinél.

Sarkadi Imre A gyávéban erkölcsi próba elé állított főhősnőjének sorsát, ygávaságát, megalkuvását írja meg. A főhősnő, Éva egy menő szobrász feleségeként éli az unatkozó, ám gondtalan fényűző életet. Egy alkalommal megismerkedik egy fiatal mérnökkel, akibe beleszeret, ám amikor választania kéne és menni a mérnökkel, visszalép. " Gáyva vagyok - vallja be - otthagyni a jólétet, az autót, a villalakást, a külföldi utazásokat, s mindazt, ami beletartozik még... gyáva vagyok. Nem merem veled vállalni hosszú lejárátuan, hogy jó asszonyod leszek, segitlek majd a munkádban, én is dolgozom, gyereket szülök majd...gyereket nem is igen szeretnék, harminc voltam tegnapelőtt. Később lenne. Nem merem vállalni, hogy elmegyek veled állami gazdaságba, az agronómuséknál ebédelek vasárnap, s az asszonnyal megbeszéljük, mit kell befőzni télire, hogy kell savanyítani az uborkát. Igaza van Bencének: gyáva vagyok."

Sarkadi figyelmeztet, hogy ebben a társadalomban éppugy megteremtődhet az önzés, anyagiasság, polgári életvitel, mint azelőtt, s a társadalmi érvényű figyelmeztetés azért ujszerű, mert az irodalom csak a hatvanas évek közepén figyelt fel erre a problémára.

A fiatal nemzedék élete is érdeklődést keltett íróink között. Somogyi Tóth Sándor Gyerektükör, Szabó Magda Mózes egy, huszonkettő, Kolozsvári Grandpierre Emil Párbeszéd a sorssal, Palotai Boris Zöld dió, Moldova György Sötét angyal és Bertha Bulcsu A bajnok élete regényeiben irtak a fiatalabb korosztály problémáiról, gondjairól.

Moldova György a Sötét angyalban mintegy saját etikájaként a következő szavakat adja egyik hőse szájába: "...az Élet azt az embert, aki ellenállás nélkül sodródik, nem viszi magával, hanem lerakja a part menti piszokba: egy megunt szerelembe, házasságba, környezetbe. Csak azt tűri meg magán, aki a dolgok természetes folyásával szembeszáll.

Válent Csaba 1956 októberében a végsőkéig kitart az ellenforradalmárok oldalán. A küzdelem feltétlen vállalása az, ami valamilyen homályosan létező becsületfogalom alapján ott tartja. Magányos ember, idegenként bolyong a világban, nem találja sehol a helyét. A szerelemben sem tud feloldódni, Őry Éva szerelme csak ideiglenes feloldódást nyújthat neki. Moldova a magányos szembenállás "romantkikus etikájának jelképét alkotta meg benne".

Moldova hőségnek érdekes háttérrel rajzol. Meghökkenítő figurák élnek Csaba környezetében, köztük Oravec tábornok, aki beleőrült katonai akadémistaként az idegen kifejezések megtanulásába és így került építkezésekre, ahol nem tűnik fel, hogy még a legegyszerűbb magyar szavakat is elfelejtette. A jehovista szerb diák és az Orchidea eszpresszó társasága szintén a Sütét angyal háttérét jelentik.

A magányos helytállásból másfajta programot hirdető Lovas azt állítja: "...harcolni magának a harcnak a kedvéért, hogy szíve együtt dobogjon a kor ritmusával, egyénisége mégis megőrizze különállását."

Romantikus hős, romantikus töltésű téma, mégis realiztikus vonásokat hordoz, az író olyan mellékfigurákat, olyan cselekményt teremt, amely a valósághoz köti a romantikus elemeket.

A nemzeti történelem másig is ható tanulságát keresi a regények egy része. A második világháború után a magyarság szerepét kutatta, számvetés szerűen dolgozta fel íróink egy része. Csorcs Tibor Hideg napok, Bóka László Alázatosan jelentem, Thurzó Gábor A szent és Fekete Gyula az Ezeregyedik esztendő.

A történelmi számvetés másik ága a szocialista társadalom és a munkásmozgalom önvizsgálatában jelentkezett. Lengyel József Igéző és Elévült tartozás című könyveiben elítélte a törvénysértő politikát, Darvas József Részeg esője pedig a nemzeti történelem és a szocialista fejlődés konfliktusaival vet számot.

A mai irodalomból itt felsorolt és a felsorolásból ki-maradt művek egyrészt a társadalom széles rétegeit mutatják be, másrészt eligazító szót, emberi vallomást, történelmi magyarázatot nyújtanak az olvasóknak.

- - - - -

Összegezve a negyvenes,ötvenes évek irodalmi vitáinak tapasztalatait, az alábbi következtetéseket lehet levonni:

A kulturális politika legfőbb buktatója az volt, hogy az a valóság, amelyre épített, amelynek ábrázolására és követésére hívta fel az írókat, nem felelt meg az elképzeléseknek: a magyar társadalom és gazdaság szerkezete nem voluntarisztikus, szubjektivista elképzeléseknek megfelelően alakult, hanem sok nehézséggel és problémával küzdött. A valóság és az eszmény, a megkövetelt és a tapasztalt közti távolság egyre növekedett és ez az érzékenyebb alkotók műveiben is kifejezésre jutott.

1956 után lassu folyamat indul meg, amelyben megkezdődik végre egy reális tájékozódás, felelős utkeresés, amely végül elvezet ahhoz a felismeréshez, hogy

- a politikai,
- gazdasági
- szellemi életben egyik szféra sem helyettesítheti a másikat!

A negyvenes-ötvenes évek vitáit éppen az jellemzi, hogy valamiképpen "szelepként" működnek és a politikai, gazdasági szféra problematikus állapotában "felgyülemlett gőzt" mindig va-

lamilyen kényszervita során "eresztik le".

Kikkel folytatnak vitákat?

- azzal a marxista filozófussal, aki a polgári esztétika felől érkezett a marxizmushoz. A párt kulturpolitikájának fontos, hogy a marxista filozófia, esztétika, kritika tisztaságát vegye célba. Lukács György demokratizmus-eszméje, pártosságelmélete, az egyenlőtlen fejlődés elvéről alkotott véleménye éppugy tétitékre kerül, mint nyelvének arisztokratizmusa. Révai Lukáccsal szemben szigorú, puritán, dogmatikus. Lukács a dogmatikus tendenciákkal szemben nem érvényesíti kellő időben kritikáját. Felületi kérdésekben igaza van Révainak /valóban kísért Hegel hatása Lukács életművében; stílusán valóban a német filozófiai iskolák nyoma, germanizmusok fedezhetők fel, gondolkodásában a "németes" gondolkodásmenet tükröződik;/ . De nem ez a jellemző.

A viták pozitívuma talán csak annyi, hogy történelmi indokoltságuk volt, hiszen a kulturpolitika a fordu-

lat végrehajtására törekedett, s ez gyorsított módon, "erőltetett menetben" végrehajtandó feladatként jelentke-
kezett.

- másik vitát olyan párttaggal folytatnak, aki a "párt írójaként" nem felel meg a vö-
luntarista elképzeléseknek. Déry Tibor a Felelet-
ben, a II. részben nem olyannak írja le a
30-as évek illegális kommunista mozgalmát,
amilyennek látni szerették volna, ahogyan
arra szüksége lenne a párt politikai elkép-
zeléseinek. Nem teremti meg kommunista po-
zitiv hős alakját, pedig elvárják tőle.

Ha irodalomelméleti kategóriák kialakulása
szempontjából van a vitának indokoltsága:
az a realizmus, a szocialista realizmus-fo-
galom kibontakoztatása, értelmezése.

- "ellenfélként" nyilvántartott íróval, aki
nem fér bele az irodalompolitikai koncepcióba. A Németh Lászlóval folytatott vita
szintén a szocialista realizmus, a realiz-
mus kérdése körül forgott. Az Iszony fogad-

tatása, a "lélektani realista" regény megalkotása sok kérdést vetett fel, a politikai szándékoltság, irányítottsága talán ennél a vitánál érződik a legnyilvánvalóbban.

- végül olyan íróval, aki bizalmatlan, határozatlan, belső vívódásait éli. A szocialista egység megteremtésének kísérletében tanusított türelmetlenség őt elriasztja, továbbra is hallgatásra, visszavonulásra készíti. Azt hogy Illyés-kérdés létezik, kifejezte a kulturpolitika részéről megnyilvánuló "társadalmi türelmetlenség", a költő részéről pedig a passzivitás. A baráti, emberi kapcsolatok megtagadására történt felszólítás sem kedvezett fejlődésének. Idegenkedése, riadtsága a Kézfogások kötet után is jelentkezik. A valóság érthetetlen jelenségeitől kétely és zavarodottság fogta el őt is, mint másokat az ötvenes évek vitáitól, a személyi kultusz félelmetli légkörétől. Később helyeslő észlelését fogalmazza meg Mozgó világ c. versében.

Felmerül a kérdés: volt-e hát a vitáknak haszna?

A vitatkozás mindig jó - bizonyos mértékig. Ez esetben éppen a tulhajszoltság, tullihegés miatt lett ár-
talmas úgy a nagy íróegyéniiségek további pályájára,
mint az irodalmi életet figyelők, azzal foglalkozók
számára.

Ami a ma embere számára mégis tanulságos: a viták a
korszak társadalmi-politikai ellentéteit tükrözik, s
ezekből is lehet okulni. A politika,

társadalomtörténet

irodalomtörténet szférái-

ban a társadalom politikai ellentmondásait kaphatjuk,
ez bontakozik ki előttünk a vitákban is.

A tanulság:

- 1./ felelősen kell politizálni,
- 2./ ugyanilyen felelősen és - természetesen -
korszerűen kell gazdálkodni,
- 3./ biztosítani kell az irodalom viszony-
lagos önmozgását, önállóságát.

Az irodalom önállóságának biztosításához feltétlenül kell, hogy az irodalom

- ne legyen más területek problémáinak át-transzponálási szintere;
- ne kapjon direkt megbízást;
- az irodalomnak mindenkor fel kellene ismernie saját feladatát. Ennek érde-

kében az irodalom a hatvanas évekre kísérletezővé válik. Végigjárja saját lehetőségeit. Azokat a lehetőségeket, amelyekre az ötvenes években lett volna szükség.

Sokféle írói látásmóddal, alkotói módszerrel találkozhatunk a hatvanas években. Párhuzamosan kezdi meg kivirágzását a realizmus és a különböző modern sőt avantgarde törekvések. A hagyományos realizmus számos megújult változata jön létre. Témaválasztása tekintetében a közelmúlt történelmi eseményeihez nyul vissza, az írói megtisztulás szándéka érződik. /Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban; Fejes Endre: Rozsdatemető; Sarkadi Imre: A gyáva; Somogyi Tóth Sándor: Próféta voltál szivem; Darvas József: Részeg eső, stb./

A modern, sőt avantgarde törekvéseket Déry Tibor: G.A. ur X-ben; Örkény István: Hódolat Kafkának című művei jelképezték.

A történelmi jelentőségű életmódváltás új világképet formál, új emberi magatartást, erkölcsöt.

Ezek a kísérletek az irodalom tartalmi és formai megújulását tükrözik.

A vitáknak a ma irodalmába vezető szálait, vonatkozásait, személyeit eddig követtük. Itt megállunk.

Dolgozatom végére értem, ám munkámat korántsem érzem befejezettnek. A negyvenes-ötvenes évek izgalmas időszakának vizsgálata további kérdéseket ébreszt és olyan kérdésekre adhat választ, amelyek éppen mába mutató, máig is ható vonatkozásaik miatt újabb és újabb tanulságokkal szolgálhatnak.

Budapest, 1984. április 1.

Pécsi Ágnes

IRODALOMJEGYZÉK

- 1./ Lukács György: Magyar irodalom - magyar kultúra
Gondolat - Budapest. - 1970.
- 2./ Lukács György: Ifjúkori művek /1902-1918/
Magvető - Bp. 1977.
- 3./ Lukács György: Curriculum vitae
Magvető - 1982.
- 4./ Lukács György: Új magyar kultúráért
Szikra - 1948.
- 5./ Lukács György: Irodalom és demokrácia
Szikra - 1948
- 6./ Lukács György élete képekben és dokumentumokban
Corvina - Bp.1980.
- 7./ Révai József: Irodalmi tanulmányok
Szikra Bp. 1950.
- 8./ Révai József: Válogatott irodalmi tanulmányok
Kossuth, Bp. 1960.
- 9./ Révai József: Marxizmus - népiesség - magyarság
Szikra, 1949.
- 10./ Révai József: Élni tudtunk a szabadsággal
Szikra, Bp. 1949.
- 11./ Révai József: Kulturális forradalmunk kérdései
Szikra, 1952.

- 12./ Horváth Márton: Lobogónk Petőfi
Szikra - Bp. 1950
- 13./ Gerő Ernő: Harcban a szocialista népgazdaságért
/Az értelmiség szerepéről/
Szikra - Bp. 1950.
- 14./ Kállai Gyula: Szocializmus és kultúra
Gondolat - Bp. 1972.
- 15./ Az MDP III. kongresszusának jegyzőkönyve
1954
- 16./ Az MSZMP VII. kongresszusa
1959
- 17./ A Magyar Írók Első Kongresszusa
Művelt Nép - Budapest, 1951.
- 18./ Révai József: Vita a magyar irodalom kérdéseiről
1950.
- 19./ Kiss Lajos: Az esztétikum keresése
Szépirodalmi Kk. 1975.
- 20./ Kiss Lajos: Németh László, a gondolkodó
Irodalomtörténeti dolgozatok - Szeged- 1 981.
- 21./ Kiss Lajos: Élet és esztétika
Szeged 1960.
- 22./ Pomogáts Béla: Regénytükör
Kozmosz - 1977.

- 23./ Magyarország történeti kronológiája
Akadémia - 1982. IV. kötet
- 24./ A magyar irodalom története 1945-1970.
Akadémia, 1981.
- 25./ A magyar irodalom története VI.
Akadémia 1978.
- 26./ Esztétikai kislexikon
Kossuth - 1979.
- 27./ Déry Tibor: A befejezetlen mondat
- 28./ Déry Tibor: Felelet
- 29./ Németh László: Utolsó széttekintés
- 30./ Déry Tibor: Ítélet nincs
- 31./ Németh László: Iszony
- 32./ Illyés Gyula: Hunok Párizsban
- 33./ Illyés Gyula: Ingyen lakoma
- 34./ Illyés Gyula: Kézfogások
- 35./ Illyés Gyula: Új versek
- 36./ Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban

J E G Y Z E T E K

- 1./ Magyarország történeti kronológiája IV. kötet
1945-1970-ig. Akadémia - 1982.
- 2./ A magyar irodalom története 1945-1970. I.kötet
51-52.o. Akadémia - 1981.
- 3./ Lukács György: A magyar értelmiség és a demokrácia
Szabad Nép, 1945. IX.30.
- 4./ Lukács György előadása az MKP Politikai Akadémiáján
1948. április 9-én
- 5./ Révai József: Irodalmi tanulmányok
Megjegyzések irodalmunk néhány kérdéséhez. Szikra - 1950.
- 6./ Lukács György: Utam Marxhoz - Válogatott filozófiai ta-
nulmányok I-II. Budapest 1971. II.307.o.
- 7./ Lukács György: Történelem és osztálytudat. "Marxista
fejlődésem 1918-1930." Budapest, 1971. 728.o.
- 8./ Rudas László a bécsi emigrációban egy ideig Landler
csoportjához tartozott; megírta a frakciók kialaku-
lásának történetét, majd elsőként hívta fel a fi-
gyelmet Lukács nézeteinek egy "ortodox marxista ál-
lasponttal" való összeegyeztethetetlenségére. Rudas
László bírálata "Ortodox marxizmus?" címen a bécsi
Arbeiter-Literatur című folyóiratban jelent meg.
- 9./ Rudas László
Társadalmi Szemle - 1949. 6-7.szám
- 10./ Horváth Márton: A Lukács-vitáról
Szabad Nép, 1949. december 25.
- 11./ Révai József: Megjegyzések irodalmunk néhány kérdéséhez.
Irodalmi tanulmányok - Szikra 1950.

- 12./ Társadalmi Szemle. 1983. június
Politikus- pályák - Révai József
- 13./ Lukács György: Következtetések az irodalmi vitából
Társadalmi Szemle. 1949 augusztus-szeptember
- 14./ Lukács György: Birálat és önbirálat
Társadalmi Szemle 1950. 7-8. 613-616 o.
- 15./ Révai József: Megjegyzések egy regényhez
Társadalmi Szemle 1952. 8-9.szám.
- 16./ Lukács György: Új magyar kultúráért
Szikra - 1948.

Levél Németh Androhoz Déry Tibor regényéről
- 17./ Lukács György: Magyar irodalom - magyar kultúra.
Déry Tibor hatvan éves Gondolat - 1970.
- 18./ Révai József: Irodalmunk egyes kérdéseiről

Zárszó a MDP Központi Előadói Iroda kulturpolitikai
munkaközösségében rendezett irodalmi vitán. 1952 ok-
tóber.

Kulturális forradalmunk kérdései - Szikra 1952. 150.o.
- 19./ Szárszó - 1943.
Kossuth - 1983
- 20./ Németh László : Utolsó széttekintés.
Interju Vásárhelyt. Magvető - 1980. 807. o.
1946. december
- 21./ U.a. - Németh Lászlónál Tihanyban - 1956.
Tóbiás Áron 813.o.
- 22./ Kiss Lajos: Németh László, a gondolkodó
Irodalomtörténeti Dolgozatok /131/ Szeged - 1981. 63.o.

- 23./ U.a. mint 22./ 71. oldal
- 24./ Németh László: Utolsó széttekintés
Életrajz 819.o.
- 25./ Horváth Márton: Lobogónk: Petőfi
A "Válasz" köre 157.o.
- 26./ Lukács György: Új magyar kulturáért
A népi irodalom múltja és jelene 121. o.
- 27./ A magyar irodalom története VI. 517 o.
- 28./ Kiss Lajos: Németh László, a gondolkodó 67.o.
- 29./ Esztétikai
29./ A szocialista realizmusról
Az MSZMP Kulturális Elméleti Munkaközösségének vita-
anyaga
Társadalmi Szemle, 1965. 2.sz.
- 30./ A Magyar Írók Első Kongresszusa jegyzőkönyv
Benjámin László - 74 o.
- 31./ A Magyar Írók Első Kongresszusa
Déry Tibor felszólalása 124. o.
- 32./ A Magyar Írók Első Kongresszusa
Juhász Ferenc 165.o.
- 33./ A magyar irodalom története 1945-1970. I. 156.o.
- 34./ Lukács György: A sematizmus elleni harc mai állása
Csillag - 1952. február
A Csillag című irodalmi folyóiratban 1951-52 folya-
mán az alábbi novellák viselik magukon a sematizmus
tartalmi és formai ismertetőjegyeit: T.Nagy István:
Kukta; Örkény István: Tízezer téglá Koreának; Gal-

góczi Erzsébet: Szekeresné szakmunkás lesz; Szabó Pál: A mi békeharcunk; Örkény István: Eszter a pártiskolán; Galgóczi Erzsébet: Száz csille föld; Palotai Boris: Morzsa Mari; Andor Pál: Nehéz vizsga; Gergely Mihály: Aczélos emberek; Molnár Zoltán: Az első vonat szén? stb.

- 35./ A sematizmus hatása érződött a festészetben is. Formáját tekintve plakátszerűvé, fotószerűvé váltak a képzőművészeti alkotások, témaválasztásukról néhány adat a Képzőművészeti Kiállítások anyagából: Bence László: Gondolj Koreára; Benedek Jenő: A Tanács ülése; Domanovszky Endre: A 48-as honvédszászlók átadása; Mikus Sándor: Sztálin szobor; Olcsai Kiss Zoltán: Rákosi szobor; Pór Bertalan és művészbrigádja: "Urak országából a nép országába" /Rákosi Kossuth díjasokkal beszélget/, stb.
- 36./ "persona non grata" - nem kívánatos személy
/diplomáciában használatos kifejezés/
- 37./ A Magyar Írók Első Kongresszusa
Illyés Gyula felszólalása - 148 o.
- 38./ A magyar irodalom története VI. 485 o.
- 39./ Horváth Márton: Illyés Gyula
Szabad Nép, 1947. január 21.
- 40./ Horváth Márton: A magyar demokrácia irodalmi életének mérlege.
Csillag, 1948. március

- 41./ Kiss Lajos: Az esztétikum keresése - 1975.
Hozzászólás a költői vitához. 227.o.
- 42./ A Magyar Írók Első Kongresszusa. - jegyzőkönyv
Révai József felszólalása 281.o.
- 43./ Révai József: Kulturális forradalmunk kérdései
Szikra - 1952. 21.o.
- 44./ Kiss Lajos: Az esztétikum keresése - 1975.

József Attila Emlékezetért Alapítvány
Magyar Irodalomtörténeti Tanszékek
Könyvtára
6722 Szeged, Egyetem u. 2-6.